

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК 342.51(575.1)

АХМЕДШАЕВА МАВЛЮДА АХАТОВНА

ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ТИЗИМИДА ИЖРО ҲОКИМИЯТИ

**12.00.01 – Давлат ва ҳуқуқ назарияси ва тарихи; сиёсий ва ҳуқуқий
таълимотлар тарихи**

Юридик фанлар доктори илмий даражасини
олиш учун тақдим этилган диссертация

АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2010

Диссертация иши Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Тошкент давлат юридик институтининг “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” кафедрасида бажарилган

Илмий маслаҳатчи:	юридик фанлар доктори, профессор Исломов Зайнитдин Мухитдинович
Расмий оппонентлар:	юридик фанлар доктори, профессор Адилкариев Ҳожимурот Тўхтамуратович юридик фанлар доктори Турсунов Ахтам Саломович юридик фанлар доктори Рахимов Фаҳри Ҳайдарович
Етакчи ташкилот:	Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси И.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти

Ҳимоя Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Тошкент давлат юридик институти ҳузуридаги фан доктори (номзоди) илмий даражасини олиш бўйича Д 016.15.03 рақамли ихтисослашган кенгашнинг 2010 йил 10 июнь куни соат 10 да ўтадиган мажлисида бўлади. Манзил: 100047, Тошкент шаҳри, Сайилгоҳ кўчаси, 35.

Диссертация билан Тошкент давлат юридик институтининг кутубхонасида танишиш мумкин. Манзил: 100047, Тошкент шаҳри, Сайилгоҳ кўчаси, 35.

Автореферат 2010 йил 6 майда тарқатилди.

Ихтисослашган кенгаш илмий котиби,
юридик фанлар доктори, доцент

Маликова Гулчехра
Рихсихўжаевна

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Мустақиллик йилларида мамлакатимизда ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида чуқур ва кенг кўламли ислохотлар амалга оширилди ва бу жараён ҳозирги кунда ҳам давом этмоқда. Ислохотлар жараёнида давлат-ҳуқуқий соҳада амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг ўрни алоҳида мазмун касб этади. Мазкур соҳадаги ислохотлар натижалари Ўзбекистон демократик тараққиётнинг масъул ва мураккаб йўлидан қатъий кетаётганлигини халқаро ҳамжамиятга намоён этмоқда.

Айни пайтда давлат-ҳуқуқий соҳада амалга оширилаётган ислохотлар ўзининг мантиқий ривожига эга. Чунки, жамиятимизнинг демократик, ҳуқуқий асослари кучайган сари янги-янги вазифалар ҳам вужудга келиши табиий. Давлат-ҳуқуқий соҳада олдимизда турган муҳим вазифалардан бири - манбасига кўра ягона бўлган давлат ҳокимиятининг уч тармоғи ўртасида мувозанатни таъминлашдир. Шу боис Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасидаги бугунги кундаги энг муҳим вазифа “бу қонунчилик ҳокимияти бўлмиш мамлакат парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришишдан иборат”¹. Тадқиқотнинг айнан мана шу масалани амалга оширишнинг назарий-ҳуқуқий томонларига бағишланганлиги унинг долзарблигини белгиловчи салмоқли омилдир. Шунга боғлиқ ҳолда ҳокимият тармоқлари ўртасида мувозанатни таъминлаш, давлат ҳокимияти тизимида ижро этувчи ҳокимиятининг ўрнини, унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан муносабатида мувозанатга эришишнинг ҳуқуқий ва амалий муммоларини тадқиқ этиш бугунги кунда юридик фаннинг муҳим вазифасидир.

Мавзунинг долзарблигини белгиловчи омиллардан яна бири – мамлакатимизда бошқа ҳокимият тармоқлари соҳасида кенг кўламда олиб борилаётган ислохотлар натижасида ижро этувчи ҳокимиятнинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан бўладиган ўзаро муносабати мазмунида ҳам жиддий ўзгаришлар юз бераётганлигидир. Проф. А.А.Азизхўжаев таъкидлаганидек, “Парламент ваколатларидаги ўзгаришлар ижро ҳокимияти билан парламент ўртасидаги ваколатлар тақсимланишига ҳам таъсир кўрсатиши табиий”².

Таъкидлаш зарурки, давлат ҳокимияти тармоқлари ўртасида мувозанатни таъминлашда ижро ҳокимияти ўзига хос ўрин эгаллайди. Ижро ҳокимияти бошқа ҳокимият тармоқларидан функционал, институционал ва персонал жиҳатлари билан ажралиб туради; унинг тизимида жуда катта бошқарув, моддий ва инсоний ресурслар тўпланган бўлиб, бу ҳолат ижро этувчи ҳокимиятнинг жамиятда тутган реал ўрни ва аҳамиятига таъсир этади. Шу муносабат билан ҳокимиятнинг уч тармоғи ўртасида мувозанатни ва

¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир // Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. –Тошкент: Ўзбекистон, 2005. -Б. 179.

² Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши.- Тошкент: Академия нашриёти, 2003. -Б.78.

мутаносибликни сақлаш давлатчилик тақдири ва жамиятда барқарорликни ҳамда демократия ривожини таъминлаш учун жуда муҳим¹.

Бундан ташқари, ижро этувчи ҳокимият тизимиға кирувчи органларнинг фаолияти аҳолининг бевосита кундалик турмуши масалалари билан боғлиқ ҳолда кечади. Шу боис, ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан қонунийликка ва ижтимоий адолатга, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этиш масаласи жуда долзарбдир. Бироқ, бу масаладаги ишларнинг аҳволи ҳозирги замон талаблари даражасига кўтарила олганича йўқ. Маълумотларга кўра, агарда 2006 йил давомида Омбудсман институтига 7655 та фуқаро ариза ва шикоятлар билан мурожаат қилган бўлса, 2007 йилда уларнинг сони 8611 тани ташкил этган.

Мазкур мурожаатларнинг салмоқли қисми ижро этувчи ҳокимияти тизимиға кирувчи давлат органлари фаолияти юзасидан эканлиги ташвишли ҳол. Мурожаатларнинг кўпайиши бузилган ҳуқуқларни тиклаш юзасидан аҳолининг ижтимоий фаоллиги ошганлигини кўрсатиши баробарида, айти пайтда, ҳуқуқ муҳофаза қилувчи органлар, давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий давлат органлари фаолиятида қонунийликка доимо ҳам риоя этилмаётганлиги ва бу масалаға эътиборнинг етарли эмаслигини кўрсатади².

Шунга боғлиқ ҳолда, бугунги жамиятни демократлаштириш ва мамлакатни модернизациялаш шароитида ижро этувчи ҳокимият фаолияти юзасидан парламент ва суд назоратини кучайтириш масаласи ҳозирги кунда алоҳида долзарблик касб этади. Шунга кўра, ижро этувчи ҳокимият тизимиға кирувчи давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолияти юзасидан парламент, айтиқса, суд органларининг назоратини кучайтириш ва бундай назоратнинг назарий-ҳуқуқий жиҳатларини тадқиқ этиш нафақат илмий, балки амалий аҳамиятга ҳам эгадир.

Фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитида ижро этувчи ҳокимият тизимидаги давлат органлари фаолияти юзасидан жамоатчилик назоратини кучайтириш долзарб аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, қонунлар ижросини таъминлаш, мамлакатда қабул қилинган ва амалда бўлган меъёрий ҳужжатларни ҳаётга жорий қилишда давлат ҳокимият органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш муҳим аҳамият касб этади. Шу боис жамоатчилик назоратини ҳар томонлама кучайтиришга алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Бу масалада бундан бошқа муқобил йўл йўқ³.

Шу муносабат билан бугунги кунда ижро ҳокимияти органлари фаолияти юзасидан жамоатчилик назоратининг назарий ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, бу борадаги муаммоларни тадқиқ этиш зарурат ҳисобланади. Бу ҳолат ҳам тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилайди.

¹ “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий Қонун // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2007. - №15. - 153-модда.

² Отчет о деятельности Уполномоченного Олий Мажлиса Республики Узбекистан по правам человека (Омбудсмана) в 2007 году. -Ташкент, изд. Омбудсмана. 2008. -С.5.

³ Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. -Тошкент: Ўзбекистон, 2003.-Б.28-29.

Таъкидлаш жоизки, ижро этувчи ҳокимият давлат ҳокимиятининг муҳим бир тармоғи сифатида давлат ва ҳуқуқ назарияси фани нуқтаи-назардан бугунги кун реалликлари асосида комплекс тарзда ўрганилмаган; миллий юридик адабиётда ижро ҳокимиятининг бошқа ҳокимият тармоқлари билан ўзаро муносабати, унинг ҳокимиятлар тизимида, қонун ва ҳуқуқ ижодкорлигида тутган ўрни, ижро ҳокимиятининг тизими, яъни ижро ҳокимиятини амалга оширишга масъул органлар тизими ва бу органларнинг функцияларини давлат ва ҳуқуқ назарияси фани нуқтаи-назаридан тадқиқ этган монографик тадқиқотлар йўқ эканлиги ҳам мавзунинг долзарблигини кўрсатади. Зеро, проф.З.Исломов таъкидлаганларидек, “ҳозирги пайтда давлатнинг моҳиятини ҳамда давлат ҳокимиятининг, унинг ҳар бир тармоғининг, қолаверса юридик адабиётларда кам тадқиқ этилган ижро этувчи ҳокимиятнинг моҳиятини тушуниб олиш ғоят долзарб масалалардан саналади”.

Айни пайтда, ижро этувчи ҳокимият ва унинг давлат ҳокимияти тизимида тутган ўрни масаласида илмий адабиётда анча мунозарали ёндашувлар мавжуд бўлиб, улар кўпинча бир-бирини инкор этади ва ўзаро зиддиятли қарашларни ўзида ифодалайди. Бундан ташқари, ижро этувчи ҳокимиятга оид атама, тушунча ва таърифларни тушунишдаги ёндошувларнинг турличалиги нафақат илмий тушунишда чалкашлик, балки норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда, юридик фаолиятда ҳам муайян ноаниқликлар ва номутаносибликларни юзага келтирмоқда. Мазкур тадқиқот ушбу масалага маълум даражада аниқлик киритишга ҳам қаратилган.

Ижро этувчи ҳокимиятининг мақоми, унинг таркиби ва функцияларига оид конституциявий-ҳуқуқий асоснинг камлиги ва уни такомиллаштириш ва мустаҳкамлаш зарурати тадқиқотда илгари сурилади. Зотан, “юридик адабиётларда, шу жумладан мустақил Ўзбекистон Конституциясида ҳам ижро этувчи ҳокимиятнинг тўлиқ ва изчил таърифи келтирилмаган. Бунинг сабабларидан бири давлат ҳокимиятининг ижро этувчи тармоғи функциялари тўғрисида тасаввур аниқ бўлмаганлиги билан боғлиқ, десак, хато қилмаган бўламиз”. Шу тариқа “...ижро ҳокимиятига оид конституциявий-ҳуқуқий нормалар ижро этувчи ҳокимият тушунчаси ва маъносини тўлиқ очиб бера олмайди”¹.

Шунга кўра, ҳокимиятнинг алоҳида бир тармоғи сифатидаги ижро ҳокимиятини давлат ва ҳуқуқ фани нуқтаи назаридан комплекс тадқиқ этиш, унинг давлат-ҳуқуқий табиатини, ҳокимият тармоқлари тизимида тутган реал ўрнини аниқлаш, шу мақсадда ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи ва суд ҳокимияти билан ўзаро муносабати, “бир-бирини тийиб, ўзаро мувозанатлаш” механизмини тадқиқ этиш, ижро ҳокимиятининг қонун ва ҳуқуқ ижодкорлигида тутган ўрнини белгилаш, унинг ҳозирги замон функциялари назарий-ҳуқуқий жиҳатларини ҳамда ҳуқуқ қўллаш фаолияти субъекти сифатидаги хусусиятларини тадқиқ этиш ва шу аснода ижро ҳокимияти фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган илмий асослантирилган

¹ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. –Тошкент: Адолат, 2007. - Б.369-370.

хулоса ва таклифларни, тегишли қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан амалий тавсияларни ҳамда ижро этувчи ҳокимиятга оид назарий хулосаларни ишлаб чиқиш зарурлигини тақозо этади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Шу ўринда, мамлакатимиз илмий адабиётида давлат ва ҳуқуқ назарияси йўналиши бўйича ҳокимиятнинг бошқа икки тармоғи - қонун чиқарувчи ва суд ҳокимиятларига бағишланган монографик тадқиқотлар анча эканлиги баробарида ижро этувчи ҳокимиятнинг давлат ҳокимияти тизимида тутган ўрнига бағишланган назарий, комплекс тарзда амалга оширилган тадқиқотлар мавжуд эмаслигини эътироф этиш зарур.

Бироқ, бу ижро этувчи ҳокимият ва унинг давлат ҳокимияти тармоқлари тизимида тутган ўрнига оид ишланмалар умуман йўқ, деган фикрни англатмайди. Қатор олимлар ва тадқиқотчиларнинг ишларида ижро этувчи ҳокимиятга оид масалалар у ёки бу тарзда, ўз тадқиқот йўналиши нуктаи-назаридан қараб чиқилган.

Шунга боғлиқ ҳолда юридик адабиётда ижро ҳокимиятига бағишланган тадқиқотларни бир неча гуруҳга ажратиб, кўрсатиш мақсадга мувофиқ.

Биринчи гуруҳга, умуман, ҳуқуқий давлатчилик, жумладан, давлат ҳокимиятининг бўлиниши, ҳокимият тармоқларига оид умумназарий фикрларни илгари сурган олимларни киритиш мумкин. А.А.Азизхўжаев, Ҳ.Б. Бобоев, М.Бойдадаев, З.М.Исломов, Ш.И.Жалилов, З.Муқимов, Х.Т.Одилқориев, С.М.Одилхўжаева, А.Х. Саидов, Ф.Ҳ. Раҳимов, А.Саттаров, А.Турсунов, М.М.Файзиев, Э.Ҳ.Халиловларнинг¹ ишларида миллий давлатчилигимизнинг умумий масалалари тадқиқ этилиши баробарида, ижро ҳокимиятига оид умумий фикрлар ҳам ўзининг ифодасини топган. Умумий масалаларни тадқиқ этишда, жумладан, давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг синалган принципи - ҳокимиятлар бўлинишига оид масалалар кўтарилган ишларга қатор муаллифлар, жумладан, профессорлар А.А.Азизхўжаев, Х.Т.Одилқориев ва А.Х.Саидовларнинг ишларини киритиш мумкин. Уларда ҳокимиятлар бўлиниши принципининг ҳаётга жорий этишда парламент назорати масалалари бугунги кун реалликлари силсиласида таҳлил этилган. Давлат ҳокимиятининг мустақил тармоғи сифатидаги ижро ҳокимиятини умумназарий нуктаи-назаридан у ёки бу тарзда таҳлил этилган изланишлардан

¹ Азизхўжаев А. Чин ўзбек иши. -Тошкент: Академия нашриёти, 2003. -78 б.; Бобоев Ҳ., Норматов К. Миллий давлатчилик ҳақида. -Тошкент: Ёзувчи, 1999. - 48 б.; Бойдадаев М. Давлат ҳокимияти ҳамда бошқарув органлари вазифаларининг ривожланиш шакл ва услублари.- Тошкент: ТДЮИ, 2003. -64 б.; Исламов З.М. Проблема власти: ее понимание, назначение, социальная ценность. - Тошкент: ТДЮИ, 2003. -244 б.; Жалилов Ш. Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислохоти: тажриба ва муаммолар.- Тошкент: Ўзбекистон, 1994. -192 б.; Муқимов З. Давлат ва ҳуқуқ назарияси муаммолари. -Самарқанд: СамДУ нашри, 2006; Одилқориев Х.Т. Ҳокимиятлар тақсимланиши назарияси ва Ўзбекистон давлат органлари тизимининг такомиллашуви / Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат. - Тошкент: Адолат, 1995. -230 б.; Одилхўжаева С.М. Совершенствование системы сдержек и противовесов: функциональное укрепление судебной системы // Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. UZBEK LAW REVIEW. Обзор законодательства Узбекистана. - Ташкент: 2005.-№1-2.; Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи.- Тошкент: Шарқ, 2001. -762 б.; Раҳимов Ф.Х. Теоретические и практические проблемы создания демократического правового государства в Республике Узбекистан. Автореф. дисс.... докт. юрид. наук. Ташкент, 2001. -43 с.; Турсунов А.С. Конституционные основы внешней политики Республики Узбекистан. Автореф.дис.... докт. юрид.наук. - Ташкент, 2002.; Файзиев М.М. Миллий давлатчилик тараққиёти.- Тошкент: ЖИДУ, 2002. -33 б.; Халилов Э.Х. Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи олий органи: сохта вакилликдан ҳақиқий парламентаризмга қадар. - Тошкент: Ўзбекистон, 2001. - 382 б.

профессор З.М.Исломовнинг “Проблема власти: ее понимание, назначение, социальная ценность”(Т.: ТДЮИ. 2003. - 244 б.) номли монографиясини кўрсатиш лозим, китобда муаллиф давлат ҳокимияти моҳияти, ижтимоий қиймати, ҳокимият тармоқлари, жумладан ижро этувчи ҳокимиятга доир назарий-ҳуқуқий масалаларни тадқиқ этган.

Иккинчи гуруҳга, фаннинг бошқа йўналишлари, жумладан, конституциявий ва маъмурий ҳуқуқ фанлари нуқтаи-назаридан ижро этувчи ҳокимият ва унинг фаолиятини тадқиқ этишга қаратилган ишларни киритиш мумкин. Профессорлар О.З. Мухамеджанов, Е.Д. Кутибаева, А.Тўлаганов, О.Т.Хусанов, И.А.Хамедов, ю.ф.н.лари Х.Рузметов, А.Раҳманов, А.Хошимхоновларнинг ишларида давлат бошқаруви органлари тизими, Вазирлар Маҳкамаси, маҳаллий ҳокимият органлари тадқиқ этилган¹.

Учинчи гуруҳ тадқиқотларга ижро этувчи ҳокимиятга оид хорижда амалга оширилган тадқиқотларни киритиш зарур. М.Н.Марченко, Я.Хабриева, Р. Книпер, И.В.Котелевская, Ю.М.Козлов, Шайо, Филипп Ардан, Джон Хэллоул, У. Чиналиев, А.Ш. Арутюнян, К.С. Бельский, А.М. Осавелюк, Н.А.Гаганова каби хориж олимларининг ишларида ижро этувчи ҳокимиятининг у ёки бу жиҳатлари назарий, конституциявий-ҳуқуқий нуқтаи-назардан таҳлил этилган².

Шундай қилиб, ҳозирги кунда, ижро этувчи ҳокимиятининг давлат ҳокимияти тизимида тутган ўрни ва унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан муносабати масалаларини бугунги кун давлат-ҳуқуқий реалликлари асосида давлат ва ҳуқуқ назарияси нуқтаи-назаридан комплекс яхлит тадқиқ этган

¹ Мухамеджанов О.З. Формирование организационно-правовых основ деятельности двухпалатного парламента в Республике Узбекистан. Автореф. дис... докт. юрид. наук. – Ташкент, 2004. -47 с.; Кутибаева Е.Д. Органы исполнительной власти Республики Каракалпакстан. Автореф. дисс.... докт. юрид. наук. –Ташкент, 1999. -45 с.; Тўлаганов А.Т. Давлат ҳокимиятининг вакиллик ва ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ташкил этиш. - Тошкент: ТДЮИ, 2002. -196 б.; Хусанов О.Т. Ўзбекистон Республикасининг давлат ҳокимияти, вакиллик ва ижроия ҳокимияти органлари. - Тошкент: Университет, 1994. -80 б.; Хамедов И. А. Организационно-правовые проблемы совершенствования системы государственного управления в Республике Узбекистан. Автореф... дисс. на соис.учен. степ. докт. юрид. наук.- Ташкент, 2004.-46 с.; Раҳмонов А. Вазирлар Маҳкамаси ҳуқуқий мақомининг айрим жиҳатлари. //Давлат ва жамият. – Тошкент, 2003. -№3. –Б.17-19; Рузметов Х. Система взаимодействия представительной и исполнительной власти на местах в зарубежных странах и опыт Узбекистана. // Давлат ва жамият. –Тошкент, -№3. 2003. –Б.78-79; Хашимхонов А.М. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ҳуқуқ ижодкорлик фаолияти: назария ва амалиёт масалалари. Юрид. фан. номз.... дис. автореф.- Тошкент, 2008. -26 б.;

² М.Н.Марченко. Проблемы теории государство и права. Под редакцией М.Н.Марченко. М.: Проспект, 2004. - 502 с.; Правительство Российской Федерации. Монография / Под ред. д.ю.н., проф.Т.Я.Хабриевой. -М.: Изд. НОРМА, 2005. - 608с.; Р. Книпер. Толкование, аналогия и развитие права: проблемы разграничения судебной и законодательной власти // Государство и право. 2003. -№8. -С.5-10.; И.В. Котелевская Современный парламент // Государство и право. 1997. -№3. -С.5-13.; Козлов Ю.М. Управление, государственное управление, исполнительная власть /См. Административное право Российской федерации. - М.: Зерцало, 1997. Шайо А. Самоограничение власти. -М.: Юристъ, 1999. - 292 с.; Филипп Ардан. Франция: Государственная система. -М.: Юридическая литература, 1994. - 167 с., Джон Х.Хэллоулл. Моральные основы демократии. The moral foundation of democracy. Перевод с английского. - М.: ППП. 1993. –144 с.; Чиналиев У. Трансформация политической системы Кыргызской Республики в переходный период. Автореф. дис.... докт. полит. наук. – Ташкент, 2004. - 54 с.; Арутюнян А.Ш. Институт Президента Республики Армения.(сравнительно-правовой анализ).Ереван: Мхитар Гош. 1996. Рецензия д.ю.н. В.А.Прокошина. // Государство и право. –М.: 1997.- №9. -С.112-113.; Бельский К.С. О функциях исполнительной власти // Государство и право.-М.: 1997, -№ 3, -С.14-16.; Осавелюк А.М. Современный механизм системы сдержек и противовесов в зарубежных странах // Государство и право. – М.:1992. -№12.; Гаганова Н.А. Концепция разделения властей и идея субсидиарности // Государство и право. – М.: 2003.-№3. -С.88-91.

умумназарий иш ҳали амалга оширилмаганлиги ишнинг долзарблигини белгиловчи етакчи омилдир.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот мавзуси Тошкент Давлат юридик институти Илмий Кенгашининг 2001 йил 31 майдаги йиғилишида (6-баённома) тасдиқланган ва институт илмий-тадқиқот ишлари режасига киритилган.

Тадқиқот мақсади. Тадқиқотнинг бош мақсади бўлиб, бугунги жамиятни демократлаштириш ва эркинлаштириш ҳамда мамлакатни модернизациялаш шароитида ягона давлат ҳокимияти тизимида ижро ҳокимиятининг тутган ўрни ва ролини, унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан ўзаро муносабатини назарий жиҳатдан комплекс тадқиқ этиш ва шу аснода илмий асослантирилган назарий хулосалар, амалий таклифлар, қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан тегишли тавсияларни ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Тадқиқотнинг бош мақсадидан келиб чиққан ҳолда давлат ҳокимиятининг табиати, унинг ижтимоий ҳокимият тизимида тутган ўрни, давлат ҳокимиятининг яхлитлиги ва бўлиниши ўртасидаги муносабат, ҳокимият тармоқлари ўртасидаги субсидиар муносабатлар, ижро ҳокимиятининг ижтимоий ва ҳуқуқий табиати, унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан ўзаро муносабати муаммолари, ижро ҳокимияти ҳужжатларининг ҳуқуқий табиати ва хусусиятлари, ижро ҳокимиятининг жамиятни демократлаштириш ва модернизациялашдаги вазифа ва функциялари, ижро ҳокимияти фаолиятида қонунийликни таъминлаш муаммоларини илмий - назарий тадқиқ этиш ҳамда ижро ҳокимиятининг ҳокимият тизимида тутган ўрни, яъни унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан ўзаро мувозанати ва мутаносибликни кучайтириш муаммоларини комплекс монографик равишда тадқиқ этиш ҳисобланади.

Тадқиқотнинг вазифалари. Юқорида кўрсатилган тадқиқот мақсадидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги вазифалар диссертацияда ўз ечимини топиши тақозо этилади:

- ижро этувчи ҳокимиятининг давлат-ҳуқуқий моҳияти ва табиатини тадқиқ этиш учун унга нисбатан умумий тушунча бўлган ижтимоий ҳокимият, давлат ҳокимияти, давлат ҳокимияти тармоқлари ҳақидаги илмий фикрлар таҳлил этиш асосида бу категорияларга бугунги кун давлат-ҳуқуқий реалликларига таянган ҳолда муаллифлик тавсифи ва таърифини бериш;

- глобаллашув ва ахборот асри шароитида давлат ҳокимиятининг ҳозирги замондаги жамият ҳаётини ташкил этишнинг самарали шакли сифатидаги мақомини белгилаш ва бу ҳақдаги мунозаравий қарашларга аниқлик киритиш;

- Ўзбекистон давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг асосида ётган ҳокимиятлар бўлиниши принципининг назарий асосларини ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш; ўз манбасига кўра ягона бўлган давлат ҳокимиятининг бўлиниши принципи амалиётида ижро этувчи ҳокимиятнинг тутган ўрнини аниқлаш;

- ҳокимият тармоғи сифатида ижро этувчи ҳокимиятининг бугунги кун реалликлари нуктаи-назаридан тушунчаси ва таърифини аниқлаш; ижро этувчи

ҳокимиятга доир дефинициялар масаласидаги ноаниқликларни таҳлил этиш орқали бу масалага янгича ёндошув асосида аниқлик киритиш;

- жамиятни эркинлаштириш шароитида ижро этувчи ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи ва суд ҳокимияти билан ўзаро муносабати ва улар ўртасидаги мувозанатни таъминлашнинг назарий-ҳуқуқий масалаларини аниқлаш;

- қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг ижро этувчи ҳокимият фаолиятини назорат этиш функциясининг айрим назарий, ташкилий-ҳуқуқий масалаларининг ўзига хос жиҳатларини тавсифлаш;

- ҳокимият тармоларининг баҳамжиҳат ишлашини таъминловчи “ўзаро тийиб туриш ва мувозанатда ушлаш” механизми назарияси ва амалиётини таҳлили асосида, бу механизмнинг хусусиятларини ёритиш ва шу аснода тегишли илмий назарий хулосалар ва таклифларни шакллантириш ва илгари суриш;

- бугунги суд –ҳуқуқ ислохотлари ҳамда эркинлаштириш жараёни шароитида ижро этувчи ҳокимият фаолиятида қонунийликка риоя этилиши устидан суд назоратининг айрим масалаларини белгилаш ва суд назорати механизмини такомиллаштиришга қаратилган тегишли хулосаларни илгари суриш;

- ижро ҳокимияти тизими ва тузилмаси оид ҳуқуқий асос таҳлиliga таянган ҳолда тегишли назарий хулосалар ва қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан тегишли таклифларни илгари суриш;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг уч ҳокимият тармоғининг баҳамжиҳат ишлашини таъминлаш бўйича фаолиятининг, жумладан, ижро ҳокимиятига доир ваколатларига оид назарий масалаларини тадқиқ этиш; давлат ҳокимияти тармоқлари ўртасида мувозанатни таъминлашда субсидиар муносабатларнинг моҳиятини ёритиш;

- ижро ҳокимиятининг марказий органи сифатида Ҳукуматнинг давлат механизмида тутган ўрнини тавсифлаш ва унинг ҳозирги кундаги муҳим функцияларини назарий жиҳатдан тадқиқ этиш;

- ижро ҳокимиятининг қонун ва ҳуқуқ ижодкорлигида тутган ўрнини тадқиқ этиш асосида, бу соҳадаги назарий-ҳуқуқий муаммоларни белгилаш, ижро ҳокимияти норматив ҳужжатларининг ҳуқуқий табиати ва ўзаро муносабати хусусиятларини илмий тадқиқ этиш ва бу масалада тегишли илмий ҳамда қонунчиликни такомиллаштиришга оид хулосаларни илгари суриш;

- ижро ҳокимиятининг ҳуқуқ қўллаш субъекти сифатидаги ўрни ва ролини назарий-ҳуқуқий жиҳатдан тадқиқ этиб, шу аснода бу соҳадаги муносабатларни такомиллаштиришга оид масалаларни белгилаш;

- ижро этувчи ҳокимиятнинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан баҳамжиҳат ишлашини таъминлашни такомиллаштириш ҳамда ижро ҳокимиятининг фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашдаги ролини кучайтиришга қаратилган илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш, ҳамда миллий юридик адабиётда ижро этувчи ҳокимият назариясини шакллантириш борасида тегишли назарий хулосаларни илгари суриш;

- ижро этувчи ҳокимиятга оид амалдаги қонунчиликни ўрганиш асосида мазкур ҳокимият тармоғига оид ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш ва

такомиллаштириш заруратини илмий асослаш ва қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан тегишли таклифларни ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объекти ва предмети. Тадқиқотнинг объекти бўлиб давлат ҳокимияти тизимида ижро ҳокимиятининг тутган ўрни, унинг қонун чиқарувчи ва суд ҳокимияти билан ўзаро муносабатига доир ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Тадқиқотнинг **предмети** бўлиб эса, ижро ҳокимиятининг давлат ҳокимияти тизимида тутган ўрни, унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан ўзаро муносабатига доир илм-фан ютуқлари; ҳокимият тармоқлари ўртасидаги мувозанат ва мутаносибликни таъминлашга қаратилган давлат-ҳуқуқий муносабатлар; ижро ҳокимиятига ва унинг қонун чиқарувчи, суд ҳокимияти билан ўзаро муносабатига доир ҳуқуқий нормалар тизими; ижро ҳокимияти органлари норматив-ҳуқуқий актлари; ижро ҳокимиятининг ҳозирги замон функциялари, ҳуқуқ қўллаш фаолиятига оид муносабатлар, ижро ҳокимияти органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг масъуллигини белгиловчи қонун ҳужжатлари; ижро ҳокимияти фаолиятида қонунийликнинг кучайтирилишига қаратилган парламент ва суд назоратини такомиллаштириш юзасидан ҳамда ижро ҳокимиятининг жамиятда тутган ўрнини белгиловчи илмий муаммолар ва уларни ҳал этишга қаратилган назарий хулосалар, амалий таклифлар ҳисобланади.

Тадқиқот методлари. Мазкур тадқиқот ишини тайёрлашда давлат ва ҳуқуқни ўрганадиган фанларнинг ҳозирги замон ютуқларидан фойдаланилди. Диссертацияда барча фанлар учун умумий бўлган умумилмий услублардан, билишнинг диалектик-материалистик услубидан, шунингдек, тарихийлик, қиёсий-ҳуқуқий, мантикийлик, статистик, тизимли-тузилмавий, тизимли-функционал ҳамда формал-юримдик услублардан фойдаланилди. Тадқиқот Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг тегишли қонунлари, ижро ҳокимияти органларининг қонуности ҳужжатлари ҳамда инсон ҳуқуқларини таъминлашга доир халқаро ҳужжатлар нормалари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Палаталарининг тегишли қарорлари ва бошқа қонун ҳужжатларига асосланган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг ижро этувчи ҳокимияти, унинг ҳокимият тизимида тутган ўрни, ижро ҳокимиятининг бошқа ҳокимият тармоқлари билан баҳамжиҳат ишлаши соҳасидаги концептуал фикрлари тадқиқотнинг назарий асосларини ташкил этди.

Ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар. Жамият ва давлат ҳаётини демократлаштириш шароитида ижро этувчи ҳокимиятнинг давлат ҳокимияти тизимида тутган ўрни, унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан ўзаро муносабати механизми биринчи бор концептуал, монографик тарзда тадқиқ этилиб, унинг натижалари сифатида ҳокимият тизимида ижро ҳокимиятининг мустақил ва тенг ҳокимият тармоғи сифатида амал қилишини тафсифлайдиган қуйидаги фикр ва мулоҳазалар, назарий хулоса ва амалий таклифлар оммавий ҳимоя учун илгари сурилди:

- манбасига кўра ягона бўлган давлат ҳокимияти тизимида ижро ҳокимиятининг реал тутган ўрни ва ролини тадқиқ этиш учун “ижтимоий

ҳокимият”, “давлат ҳокимияти”, “ҳокимият тармоғи”, “субсидиар муносабатлар”, “ижро этувчи ҳокимият”, “давлат бошқаруви органлари тизими”, “ижро ҳокимияти тизими”, “ижро ҳокимияти тузилмаси”, “ижро ҳокимияти функцияси”, “ижро ҳокимиятининг ҳуқуқ қўллаш фаолияти” ва бошқа қатор категория ва тушунчаларга таъриф ва тавсифлар берилди;

- ҳокимият тизимида ижро ҳокимиятининг реал ўрнини тўлиқ тадқиқ этиш мақсадида, умуман “ҳокимият” категориясининг генезиси, ривожланиш босқичлари ва унинг турлари, ҳамда давлат ҳокимиятининг ижтимоий ҳокимиятнинг муҳим тури сифатидаги хусусиятлари борасида муаллифлик ёндашуви шакллантирилди. Шунга боғлиқ ҳолда ҳокимият ҳақида билимлар мажмуи - “Кратология” га оид қарашлар таҳлил этилди;

- давлат ҳокимиятининг муҳим тармоғи бўлган ижро этувчи ҳокимиятга онтологик ёндашув асосида, унинг ҳокимият тармоғи сифатидаги моҳиятий хусусиятлари белгиланди ва шу аснода ижро этувчи ҳокимиятнинг давлат-ҳуқуқий тавсифи ва таърифи ишлаб чиқилди;

- ижро этувчи ҳокимиятнинг давлат ҳокимияти тизимида тутган реал ўрнини белгилаш мақсадида унинг бошқа ҳокимият тармоқларидан қатор жиҳатлари, жумладан, деярли барча давлат (парламент, суд ва прокуратурадан ташқари) бошқарув органларини (институциявий жиҳат), давлат хизматчиларининг асосий қисмини (персонал жиҳат) ҳамда давлат функцияларининг кўпчилигини (мудофаа, молия, солиқ, таълим ва б.соҳаларда) амалга ошириши каби жиҳатлари ва фарқ қилувчи хусусиятлари назарий-ҳуқуқий тадқиқ этилди;

- давлат ҳокимияти тармоқларининг ўзаро баҳамжиҳат ишлашини ҳамда улар ўртасида давлат-ҳокимий ваколатлар мувозанатини сақлаш ва таъминлашнинг самарали механизми сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентлик институти ва ижро этувчи ҳокимият муносабатлари илмий таҳлил этилди; айтилган пайтда бугунги кунда ҳокимият тармоқлари ўртасидаги муносабатларда субсидиарлик муносабатлари ривожланаётганлиги таҳлил этилиб, шу аснода қатор назарий хулосалар илгари сурилди;

- қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг ижро этувчи ҳокимият органларининг қонунларни ижро этиш фаолияти юзасидан назорати самарадорлигини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Палаталари, хусусан, Сенатнинг ижро ҳокимияти органларининг ҳисоботларини эшитиб, бу соҳадаги ишларни яхшилаш борасида берадиган тавсияларининг ҳуқуқий мақомини кучайтириш ва шу аснода парламент назорати институтини такомиллаштириш мақсадида тегишли хулосалар шакллантирилди;

- ижро ҳокимияти тизимига кирувчи давлат бошқарув органларининг фаолияти фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш билан узвий боғлиқлиги боис, ижро ҳокимияти фаолиятида қонунийлик ва инсон ҳуқуқларига риоя этилиши масаласи долзарб эканлигини, шу боис, бу масалада бошқа ҳокимият тармоқлари томонидан олиб бориладиган назоратнинг реал ва самарали бўлишини таъминловчи таклиф ва хулосалар шакллантирилди. Масалан, қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг ижро ҳокимияти органларининг қонунларни ижро этиш фаолияти юзасидан назорати самарадорлигини ошириш

мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг жойлардаги партия гуруҳларининг маҳаллий ижро ҳокимияти органлари ҳисоботларини эшитиб, бу соҳадаги ишларни яхшилаш борасида аниқ тавсиялар бериши ҳамда уларнинг ижросини текшириш юзасидан назорат функциясини кучайтиришга қаратилган фаолиятини такомиллаштириш бўйича тегишли назарий хулосалар ва таклифлар илгари сурилди;

- ижро этувчи ҳокимият фаолияти юзасидан суд назоратини кучайтириш мақсадида умумий юрисдикция ва хўжалик судларига давлат бошқаруви органларининг нафақат индивидуал ҳуқуқий ҳужжатларни, балки фуқаролар ҳуқуқларини бузадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини ҳам ноқонуний деб топиш ваколати берилиши зарурлиги асослантилди ҳамда ижро ҳокимиятининг фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда қонунийликка амал қилиши устидан суд назоратини такомиллаштиришга ҳамда амалдаги қонунчиликка, жумладан, процессуал қонунчиликка тегишли қўшимчалар киритиш ҳақида таклифлар илгари сурилди;

- ижро этувчи ҳокимиятнинг қонун ижодкорлиги ва ҳуқуқ яратиш жараёнидаги роли назарий тадқиқ этилиб, унинг бу соҳадаги фаолиятини такомиллаштириш юзасидан таклифлар шакллантирилди;

- ижро этувчи ҳокимият органлари норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари илмий-ҳуқуқий жиҳатдан тадқиқ этилиб, бу ҳужжатларнинг қонуности мақомини таъминлаш ва қонунлар билан ижро ҳокимияти ҳужжатлари ўртасидаги коллизиявий ҳолатларнинг олдини олиш ва бартараф этиш юзасидан назарий хулосалар ва амалий таклифлар асослантилди;

- ижро этувчи ҳокимият функционал ёндашув асосида тадқиқ этилиб, унинг жамиятни демократлаштириш шароитидаги муҳим функциялари ва уларнинг таснифи масалалари ҳамда ижро ҳокимияти функцияларининг давлат функциялари билан узвий боғлиқлиги илмий таҳлил этилди;

- ижро этувчи ҳокимиятнинг моҳиятини ифодаловчи яна бир жиҳати – унинг ҳуқуқ қўллаш субъекти сифатидаги хусусиятлари таҳлил этилиб, уни такомиллаштириш бўйича тегишли хулоса ва таклифлар шакллантирилди;

- ижро ҳокимияти органлари фаолиятида қонунийликка ва инсон ҳуқуқларига риоя этилишини такомиллаштириш мақсадида қонун чиқарувчи ва суд ҳокимияти назорати билан бир қаторда фуқаролик жамияти институтлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва фуқаролар томонидан олиб бориладиган жамоатчилик назорати институтини ривожлантириш ва такомиллаштириш, унинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш бўйича таклифлар асослантилди;

- мамлакатни модернизациялаш шароитида инсон ҳуқуқларини таъминлашни кучайтириш мақсадида ижро ҳокимияти мансабдор шахсларининг масъуллиги ва юридик жавобгарлиги масаласини такомиллаштиришга қаратилган таклифлар илгари сурилди ҳамда қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартишлар киритиш таклиф этилди;

- ижро этувчи ҳокимиятнинг жамиятда барқарор ривожланишни ташкил этиш бўйича фаолиятини такомиллаштириш мақсадида ижро ҳокимияти

тизимидаги кадрларини танлаш ва жой-жойига қўйишга доир давлат хизмати институтини ва унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар асослантирилди;

- ижро этувчи ҳокимият тизимида кирувчи органлар фаолияти бевосита фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш билан боғлиқлиги сабабли бу ҳокимият тармоғида бюрократизм ва масъулиятсизликни бартараф этишга қаратилган тегишли амалий таклифлар илгари сурилди;

Ишнинг илмий янгилиги, энг аввало жамиятни демократлаштириш ва мамлакатни модернизациялаш шароитида давлат ҳокимияти тизимида ижро этувчи ҳокимиятнинг тутган ўрни, ижро ҳокимиятининг давлат-ҳуқуқий табиати, унинг қонун чиқарувчи ва суд ҳокимияти билан ўзаро муносабати ҳамда баҳамжиҳат ишлаши муаммолари миллий юридик адабиётда биринчи бор комплекс монографик тарзда назарий-ҳуқуқий тадқиқ этилиши асосида ҳокимият тармоқлари ўртасида мувозанатни таъминлашга қаратилган концептуал тусдаги назарий хулосалар ҳамда амалий таклифларни шакллантирилганлигида ифодаланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти шу билан белгиланадики, миллий юридик адабиётда ижро ҳокимияти назарий жиҳатдан тадқиқ этилди. Ишда шакллантирилган илмий-назарий хулосалар, тушунчалардан “Давлат ва ҳуқуқ назарияси”, “Конституциявий ҳуқуқ”, “Давлат ва ҳуқуқ назарияси муаммолари”, “Давлат бошқаруви асослари”, “Маъмурий ҳуқуқ”, “Парламент ҳуқуқи”, “Сиёсатшунослик” каби фанларни бойитишга ҳисса қўшади ва бу фанларни ўқитишда қўшимча манба сифатида хизмат қилиши мумкин.

Диссертация натижаларининг илмий аҳамияти яна ундаги амалий таклифлар ҳамда қонунчиликни такомиллаштиришга қаратилган тавсиялар давлат ҳокимияти, хусусан, қонун чиқарувчи, ижро ва суд ҳокимиятларига бағишланган илмий изланишларда тадқиқотчиларга фойдали бўлишида ифодаланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундан иборатки, уларнинг давлат-ҳуқуқий амалиётга тадбиқ этилиши ижро этувчи ҳокимият фаолиятида қонунийликнинг кучайишига, ҳуқуқий асосларнинг янада такомиллашувига ва мустаҳкамланишига, давлат ҳокимияти тармоқлари ўртасида ўзаро мувозанатнинг янада таъминлашига хизмат қилади.

Бундан ташқари, тадқиқотнинг қонун чиқарувчи ва суд ҳокимиятининг ижро ҳокимияти фаолияти юзасидан назоратини кучайтиришга қаратилган таклифларининг амалиётда қўлланиши, шубҳасиз, бу мазкур ҳокимият тармоқларининг нуфузи янада ошишига хизмат қилади.

Ижро этувчи ҳокимият ва унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан муносабатига оид қонунчиликни такомиллаштириш бўйича шакллантирилган таклифларнинг амалга ошиши, қонунчилигимизнинг бугунги кун талаблари даражасида бўлишига хизмат қилади.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамияти яна қуйидагиларда ифодаланади:

-миллий юридик адабиётда қонун чиқарувчи ва суд ҳокимиятига доир йирик изланишларнинг мавжудлиги баробарида ижро этувчи ҳокимиятга бағишланган йирик назарий тадқиқотларнинг йўқлиги бартараф этилишида; шу тариқа ижро ҳокимиятига доир тугалланган тадқиқотнинг яратилганлиги; бу ҳолатнинг бундан кейинги илмий тадқиқотлар қилиш учун манба бўлиб хизмат қилиши;

-ижро этувчи ҳокимиятнинг бугунги кунда давлат ҳокимияти тизимида тутган реал ўрнининг илмий-назарий таҳлил этилганлиги ҳамда унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан ўзаро муносабатларини оптималлаштириш бўйича ҳам назарий, ҳам амалий, шунингдек, қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги таклифларнинг қонун чиқарувчи ва ҳуқуқ яратувчи органлар учун фойдали бўлиши мумкинлигида;

-тадқиқотда қатор тушунчалар шакллантирилганлиги, илмий адабиётда мавжуд бўлган туркум дефинициялар, атамалар чалкашлигига аниқликлар киритилганлиги кейинги илмий ишлар ва ўқув фаолиятида фойдали бўлиши мумкинлигида;

-ижро этувчи ҳокимиятнинг функцияларини такомиллаштириш, мансабдор шахсларнинг масъуллигини ошириш, давлат хизмати институтини шакллантириш ва унинг ҳуқуқий асосларини вужудга келтиришга доир фикрлар ва амалий таклифлар ижро этувчи ҳокимият органлари, қонун чиқарувчи ва ҳуқуқ яратувчи органлар, ҳамда юридик таълим соҳасида фойдали бўлиши мумкинлигида;

-ижро этувчи ҳокимият билан парламент, ижро этувчи ҳокимият билан суд ҳокимияти ўртасидаги ўзаро муносабатни такомиллаштириш бўйича шакллантирилган назарий хулосалар ва амалий таклифлар мазкур органлар томонидан фойдаланилишида;

-ижро этувчи ҳокимият мансабдор шахслари масъуллигини ошириш, уларнинг жавобгарлигини кучайтириш ҳамда бюрократизмга қарши кураш бўйича таклифларнинг қонун чиқарувчи ҳамда ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан фойдаланиши мумкинлигида.

Натижаларининг жорий қилиниши. Диссертациянинг асосий хулосалари ва натижалари тегишлича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси “Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари” қўмитасига, Сенатнинг “Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари” қўмитаси, (2008 йил 15 апрелдаги №06/1-08/473-сонли жавоб хати) Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати - Вазирлар Маҳкамаси ҳуқуқий экспертиза ва халқаро шартномалар Департаментига (12.11.07.даги № 12/16-51 сонли жавоб хати), Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Суди ҳузуридаги қонун лойиҳаларини кўриб чиқиш юзасидан фаолият олиб бораётган ишчи гуруҳга тақдим этилиб, улар томонидан ўз фаолиятларида фойдаланилмоқда (2006 йил сентябрдаги № 02-08/747 жавоб хати).

Бундан ташқари, диссертациянинг назарий хулосалари диссертантнинг 33 та илмий ишларида ўзининг ифодасини топган. Муаллиф ТДЮИда бакалавр ва магистратура босқичи талабаларига “Давлат ва ҳуқуқ назарияси”, “Ҳозирги замон асосий ҳуқуқий тизимлари”, “Ҳозирги замон давлати ва ҳуқуқи

назарияси муаммолари”, “Қонунчилик техникаси” каби ўқув курсларини ўтиш жараёнида диссертациянинг асосий назарий хулосалари ва натижаларини баён қилган.

Ишнинг синовдан ўтиши (апробацияси). Диссертациянинг асосий назарий хулосалари, Тошкент давлат юридик институтида ўтказилган “Ўзбекистон Республикаси парламенти: бугуни ва истиқболи” (2002 йил 5 март), “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – давлат ва жамият ислохотининг ҳуқуқий асоси” (2002 йил 3 декабрь), Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг асоси (2003 йил 2 декабрь), ТДЮИда ўтказилган “Экология қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари” мавзусидаги илмий-амалий конференция (2004 йил 30 март), “Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантириш: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги илмий-амалий анжуман (2004 йил 19 май), “Конституция-фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ҳуқуқий асоси” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияда (2004 йил 4 декабрь), “Сенат фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш муаммолари” мавзусидаги илмий-амалий семинарларда (2005 йил апрель), Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институтида ўтказилган “Қонун ижодкорлиги ва қонунчилик техникаси: назария ва амалиёт муаммолари” илмий-амалий семинардаги (2005 йил 20 июль), 2005 йил 10-21 июнда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати “Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари” Қўмитаси тузган комиссияси таркибида ижро ҳокимияти таркибига кирувчи Халқ таълими вазирлиги фаолиятида жамиятнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш юзасидан давлат Дастурининг амалга оширилишини текшириб, шу юзасидан Сенатнинг парламент назорати тартибида ўтказган ижро ҳокимияти фаолияти юзасидан ҳисобот мажлисида чиқишда, ТДЮИда ўтказилган “Қонунчилик техникасининг замонавий усуллари” мавзусидаги семинар-тренингда (2005 йил 30 сентябрь), “Ўзбекистон Республикаси молия-қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари” тўғрисидаги илмий-амалий конференцияда, “Жамиятни демократлаштириш, янгилаш ва ислоҳ қилиш муаммолари” (2005 йил октябрь), Ўзбекистон Республикаси ФА Фалсафа ва ҳуқуқ институтида ўтказилган “Ўзбекистонда миллий давлатчиликнинг фалсафий ва ҳуқуқий муаммолари” мавзусидаги илмий-назарий конференцияда (2005 йил 28 сентябрь), “Жамиятни демократлаштириш, янгилаш ва ислоҳ этиш” мавзусидаги илмий-назарий конференцияда (2005 йил 12 октябрь), Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатида ўтказилган “Мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат қурилиши ва ривожланиши жараёнида юридик фанларнинг вазифалари: муаммолар ва ечимлар” мавзусидаги илмий – амалий семинарда (2005 йил 22 ноябрь), Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари қўмитаси томонидан ўтказилган “Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини амалга ошириш: тажриба ва муаммолар” мавзусида илмий-амалий конференцияда, (2006 йил 31 март), шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги ва ТДЮИ томонидан ҳамкорликда ўтказилган “Ҳуқуқий онгдан - юксак ҳуқуқий маданият сари” мавзусидаги илмий-амалий конференцияда (2006 йил 17 июнь), Ўзбекистон

Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институтида ўтказилган “Юридик фанларни ривожлантиришнинг долзарб муаммолари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференциясида (2006 йил 30 июнь), ТДЮИ ва Япониянинг Нагоя Университети билан ҳамкорликда ўтказилган “Конституционализм и верховенство закона” (Funding Organization JSPS AA Science Platform: CONSTITUTIONALISM AND PRIORITY OF LAW / International Symposium .September 16, 2006). Халқаро симпозиумда (2006 йил 16 сентябрь), Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари қўмитаси томонидан ўтказилган “Ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқларининг ўзаро алоқа ва ҳамкорлиги: ўзаро бир-бирини тийиш ҳамда мувозанатни сақлаш тизими” мавзусидаги давра суҳбатида (2006 йил 28 сентябрь), Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан ўтказилган “Ҳуқуқий тарғибот ишларини такомиллаштиришда давлат органлари ҳамкорлигининг истиқболлари” мавзусидаги семинар-кенгашда (2006 йил 12 октябрь), Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан ўтказилган “Шахс дахлсизлигининг конституциявий кафолатлари” мавзусидаги илмий-амалий конференцияда (2006 йил 27 ноябрь), Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги “Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълимини ривожлантириш маркази” томонидан ўтказилган “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14 йиллиги”га бағишланган илмий-услубий семинарда (2006 йил 5 декабрь), ТДЮИ да ўтказилган “Гендерные преобразования и гендерное просвещение в Республике Узбекистан” мавзусидаги илмий-амалий конференцияда (2007 йил 28 февраль), ТДЮИда ўтказилган “Экологик қонунчиликни қўллаш механизмини такомиллаштириш муаммолари” мавзусидаги илмий-амалий анжуманда (2007 йил 29 март), “Ижтимоий ҳимояга оид қонунчилик тизимини такомиллаштириш муаммолари” мавзусидаги илмий-амалий конференцияда (2007 йил 6 апрель), “Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш масалалари: назария ва амалиёт” мавзусидаги илмий-амалий конференцияларда (2007 йил 17 апрель), Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигида ўтказилган “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастури”га бағишланган давра суҳбатида (2007 йил 23 июль), “Ёшларга оид давлат сиёсатининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш” мавзусидаги илмий-назарий конференцияда (2008 йил январь), Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Суди ва Ўзбекистон Республикаси Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий Маркази ва Фридрих Эберт Фонди томонидан ўтказилган “Развитие правовых основ государственной службы: опыт Германии и Узбекистана” (“Давлат хизматининг ҳуқуқий асослари ривожланиши: Германия ва Ўзбекистон тажрибаси”) мавзусидаги халқаро конференцияда (2008 йил 22 февраль), Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси “Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари” Қўмитасининг 2008 йил 11 апрель куни бўлган “Илмий тадқиқотлар натижаларидан қонун яратиш жараёнида фойдаланиш муаммолари” мавзусидаги қўшма мажлисида, ТДЮИда ўтказилган “Жамият, давлат ва ёшлар” мавзусидаги илмий-назарий республика

конференциясида (2008 йил 18-19 март), ТДЮИда ўтказилган “Давлат ва ҳуқуқ назариясининг долзарб муаммолари” мавзусидаги илмий-назарий республика анжуманида (2008 йил 5 май), ТДЮИ да ўтказилган “ Ҳуқуқдаги бўшлиқлар ва уларни бартараф этиш йўллари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияда (2009 йил март) шунингдек, Тошкент давлат юридик институти “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” ҳамда “Давлат ва ҳуқуқ тарихи” кафедраларининг мажлисларида (2005-2009 йил) қилинган маърузаларда баён этилган ва маъқулланган.

Тадқиқот натижалари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати, Қонунчилик Палатаси томонидан ўтказилган илмий-амалий семинарларда, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти томонидан ўтказилган илмий-амалий анжуманларда муаллифнинг чиқишларида, ТДЮИ “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” ва “Давлат ва ҳуқуқ тарихи” кафедралари мажлисларида, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети “Ҳуқуқшунослик” факультети қошидаги Илмий семинарда (2008 йил 9 октябрь, 4-сон баённома), Тошкент давлат юридик институти Фан доктори (номзоди) илмий даражасини олиш бўйича Д 016.15.03 рақамли Ихтисослашган Кенгаш ҳузуридаги 12.00.01 – Давлат ва ҳуқуқ назарияси ва тарихи; сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи; 12.00.02 – Конституциявий ҳуқуқ; маъмурий ҳуқуқ; молиявий ҳуқуқ; ихтисослиги бўйича Илмий семинарда қилган маърузаларида баён этилган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертациянинг асосий илмий – назарий хулосалари ва амалий таклифлари ҳамда қонунчиликка тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги таклифлари, тавсиялари муаллифнинг 1996-2009 йилларда чоп этган 35 та илмий нашрларида ўзининг ифодасини топган. Ушбу нашрлардан биттаси монография, учта рисола ҳамда ўн олтита мақола илмий журналларда, ўн учта мақола эса халқаро ва республика аҳамиятидаги илмий анжуман материаллари тўпламларида чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, 15 параграфни ўз ичига олган тўрт боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда илова қисмларидан иборат бўлиб, ҳажми 325 бетни ташкил этади. Диссертацияда тадқиқот мавзусига доир 310 та адабиёт ва бошқа манбалардан фойдаланилган.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг “**Кириш**” қисмида танланган тадқиқот мавзусининг долзарблиги асосланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси таҳлил этилган, диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, тадқиқотнинг объекти ва предмети, методлари, ҳимояга олиб чиқиляётган асосий ҳолатлар, илмий янгилиги, тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти, натижаларнинг жорий қилиниши, ишнинг синовдан ўтиши (апробацияси), натижаларнинг эълон қилинганлиги ҳамда диссертациянинг тузилиши ва ҳажми баён этилган.

Диссертациянинг биринчи боби – “**Ижтимоий ҳокимият ва давлат ҳокимияти: ўзаро нисбат**” деб номланиб, унинг “Ижтимоий ҳокимият ва унинг турлари: тушуниш муаммолари” деб номланган биринчи параграфида таъкидланганидек, ижтимоий ҳокимият кишилиқ жамиятининг шаклланиши билан вужудга келган бўлиб, у ибтидоий жамоа тузумида сиёсий характерга эга бўлмаган, яъни уруғ тузумидаги ижтимоий ҳокимиятни на бирон-бир мулкӣ, табақавӣ, тоифавӣ ёки синфӣ фарқлашларни, на давлат-ҳуқуқӣ шаклларни билмаган жамият сифатида тавсифлаш мумкин.

Ҳокимиятнинг табиати ва моҳияти ҳақида қадимдан бошлаб фикр юритиб келинганига ва уни турли фан вакиллари томонидан ўрганилишига қарамай, ҳанузгача бу ҳодиса етарлича ўрганилмаган ва унинг умумэътироф этилган таърифи ишлаб чиқилмаганлиги ишда таъкидланади ҳамда ҳокимият тушунчасига муаллифлик таърифи берилади: “Ҳокимият бу – кишилиқ жамияти шаклланган даврдан бошлаб инсонлар ва инсонларнинг турли бирлашмалари, уюшмалари ўртасида вужудга кела бошлаган, бир субъектнинг бошқа субъект хатти-ҳаракати ва фаолиятига турли воситалар ёрдамида таъсир этиш йўли билан ўз амр-иродасини бўйсундириш лаёқати ва имкониятида ифодаланадиган мураккаб ижтимоий муносабатдир”.

Ҳокимият категорияси турли фанлар диққат эътиборида бўлганлигига қарамай, бугунги кунда у ҳақдаги билим ва тасаввурлар анча тарқоқ ҳисобланади, шу боис, мазкур билимларни тизимлаштириш зарурати мавжудлиги, бинобарин, юридик тадқиқотларнинг муҳим бир йўналиши сифатидаги “кратология”ни бой сиёсий ва ҳуқуқӣ фикрларга асосланган ва бугунги кун реалликларига таянган ҳолда сифат жиҳатдан янги бир босқичга кўтариш – давлат-ҳуқуқӣ билимларни чуқурлаштиришга хизмат қилиши тадқиқотда таъкидланади.

Бугунги кунга келиб, ижтимоий ҳокимиятнинг кўринишлари, уларни таснифлаш масаласида умумийликнинг йўқлиги сабабларидан бири - таснифлаш мезонларида аниқлик камлиги билан тавсифланади; давлат ҳокимияти бошқа ҳокимият кўринишларидан ўзининг қатор жиҳатларига кўра моҳиятан фарқ қилиб, у ўз таъсирини бутун ҳудуд ва аҳолига махсус воситалар ёрдамида ўтказиши, умумажбурий қонун-қоидалар чиқариши, зарур ҳолларда куч ишлатишга бўлган монопол ҳуқуқга эга эканлиги билан тавсифланиши ишда кўрсатилган.

Биринчи бобнинг “Давлат ҳокимияти – ижтимоий ҳокимиятининг муҳим шакли сифатида” номли иккинчи параграфида давлат ҳокимияти ижтимоий ҳокимиятнинг муҳим бир тури бўлиб, у бошқа ҳокимият кўринишларидан кучга асосланишидан ташқари, персонал (махсус давлат хизматчилари), институциявий (махсус давлат органлари тизими) ва функционал жиҳатлари (бутун мамлакат ҳудудида мажбурий бўлган актлар чиқариши, ҳаражатларни қоплаш учун солиқлар жорий этиши) билан фарқ қилиши таъкидланади.

Илмӣ адабиётларда “давлат ҳокимияти” билан “сиёсий ҳокимият” тушунчаларини бир хил, синоним (М.И.Байтин) тушунчалар сифатида тушуниш билан бир қаторда, бир гуруҳ олимлар (В.Н.Протасов, Ю.А.Дмитриев, Ф.М.Бурлацкий, Н.М.Кейзеров, Л.Т.Кривушин)нинг умумий

фикрларига кўра, “сиёсий ҳокимият” “давлат ҳокимиятига нисбатан анча кенг тушунча, чунки сиёсий ҳокимият нафақат давлат томонидан, балки бошқа жамоат бирлашмалари, жумладан, сиёсий партиялар, оммавий жамоат ташкилотлари томонидан ҳам амалга оширилади”. Тадқиқотда, давлат ҳокимиятида сиёсий ҳокимият ўзининг батафсил инъикосини топганлиги таъкидланади.

Ишда шу нарса таъкидланадики, глобаллашув жараёнлари ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларига, жумладан давлат фаолиятининг йўналишларига ўз таъсирини ўтказмай қолмайди, бироқ ҳозирги ахборот асрида ҳам давлатнинг субстанционал, ҳудудий ва институционал элементлари, айниқса суверенитет масалалари ўзининг мумтоз аҳамиятини тўла сақлаб қолиши зарур. Бу масала ривожини сунъий тезлаштириш ва сунъий секинлаштириш бирдек мақсадга номувофиқ. Ҳар бир давлат ўзига хос ҳодиса бўлиб, унинг тақдири яхлит бир халқ тақдири билан узвий боғлиқдир.

Биринчи бобнинг учинчи параграфи “Ижро ҳокимияти - давлат ҳокимиятининг мустақил тармоғи сифатида” деб номланган бўлиб, унда ижро ҳокимиятининг тушунчаси, институционал ва функционал жиҳатлари, давлат механизмида ва ҳокимият бўлиниши тизимида тутган ўрни масаласи мамлакатимиз илмий адабиётида давлат ва ҳуқуқ назарияси фани нуқтаи назаридан қонун чиқарувчи ва суд ҳокимиятига нисбатан кам тадқиқ этилганлиги, шу боис, ижро ҳокимиятига оид назарий тадқиқотларни кенгайтириш зарурлиги асосланади.

Бундан ташқари, мазкур параграфда бир қатор МДХ мамлакатлари Конституциялари каби Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам қонун чиқарувчи ва суд ҳокимиятига оид анча батафсил нормалар мавжудлиги баробарида ижро ҳокимиятига оид конституциявий нормаларнинг камлигини эътироф этиш кераклиги, хусусан, амалдаги конституциявий нормалар мазмунидан ижро ҳокимияти тизимига қайси органлар кириши, ижро ҳокимиятининг қуйи бўғини ҳақида аниқ нормалар мавжуд эмаслиги таъкидланади.

Шу боис, жамиятни демократлаштириш ва мамлакатни модернизациялаш шароитида ижро ҳокимиятининг роли ва ўрнини эътиборга олган ҳолда, келажакда ижро ҳокимиятининг тушунчаси ва тизими оид конституциявий нормаларни такомиллаштириш зарурлиги илмий жиҳатдан асослантирилади. Шу муносабат билан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 98-моддасининг биринчи банди биринчи қисмини қуйидагича таҳрирда баён этиш таклиф этилмоқда: “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ижро этувчи ҳокимиятнинг олий органи бўлиб, ижро этувчи ҳокимиятни амалга оширади ва ижроия органлари тизимига раҳбарлик қилади”.

Бундан ташқари, мазкур параграфда ушбу моддага учинчи банд сифатида ижро этувчи ҳокимиятнинг тизими тўғрисида тегишли норма киритиш зарурати асосланди ва унинг тахминий матни берилди:

“Ўзбекистон Республикасининг ижро этувчи ҳокимият тизими – Вазирлар Маҳкамаси ва унинг таркибига кирадиган вазирликлар, давлат қўмиталари

ҳамда бошқа марказий давлат ва ҳўжалик бошқаруви органлари, шунингдек, маҳаллий ижроия ҳокимият органларидан иборат”.

Ижро ҳокимияти бошқа ҳокимият тармоқларидан ўзининг институциявий (деярли барча давлат бошқарув органларини ўз ичига олиши), персонал (давлат хизматчиларининг деярли асосий қисми) ва функционал (иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларда давлат бошқарувини амалга ошириши) ҳамда молиявий имкониятлари билан, шунингдек, инсон ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини таъминлаш вазифаси мавжудлиги билан тавсифланиши боис, ҳокимият тармоқлари тизимида ижро ҳокимиятининг реал мақоми ва ўрни бошқа ҳокимият тармоқларидан жиддий фарқ қилиши сабабли, тадқиқотда ижро ҳокимияти органлари фаолиятида қонунийлик ва инсон ҳуқуқларининг таъминланиши масаласи жуда долзарб эканлиги таъкидланиб, тегишли илмий-амалий таклифлар илгари сурилади.

Шунга кўра, ижро ҳокимияти фаолияти юзасидан давлат назорати, жумладан, қонун чиқарувчи ва суд ҳокимиятининг назоратини кучайтириш зарурати асосланади. Айни пайтда, бу масалада давлат назорати таъсири бугунги кунда етарли бўлмаслигини эътиборга олган ҳолда, фуқаролик жамияти институтларининг мазкур ҳокимият тармоғи фаолияти юзасидан жамоатчилик назоратини кенгайтириш ва ушбу институтнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш зарурлиги асосланади.

Биринчи бобнинг ”Ҳокимиятлар бўлиниши принципи - давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг асосий принципи сифатида” номланган тўртинчи параграфида манбасига кўра ягона бўлган давлат ҳокимиятининг тармоқларга бўлиниши, охир - оқибат уларнинг ўзаро манфаатларининг шундай бир мувозанатини, мутаносиблигини таъминлаш керакки, натижада ҳокимиятнинг моҳиятан яхлитлиги таъминланадиган бўлиши кераклиги асосланади. Мазкур параграфда таъкидланадики, ҳокимиятлар мувозанати - бу доимо бирдек турадиган ва ўзгармайдиган категория эмас, албатта. Бунга, ўз вақтида Монтескье ҳам катта эътибор бериб, ”ҳокимиятни зарур ҳолларда уйғунлаштириш, тартибга солиш, тийиб қўйиш, ҳаракатга келтириш, бирини бошқасини тийиб тура олиши учун бироз туртки бериш” кераклиги таъкидлаган эди. Хориж илмий адабиётида, умуман олганда, ижро ҳокимиятига қонунчилик ваколатларининг берилиши, яъни ”ваколатланган қонунчилик” ваколоти ҳокимиятлар бўлиниши назарияси моҳият ва мазмунига расман тўғри келмайди, бундан ташқари ”делегат ўз ваколатини бошқага узата олмайди”, деган қатъий қоидага ҳам бу ҳолат доимо мос келавермаслиги асосланади. ”Ваколатланган қонунчилик” амалиёти қонун чиқарувчи ҳокимият билан ижро этувчи ҳокимият ўртасидаги мувозанатнинг бузилишига олиб келиши мумкинлиги¹ ҳақидаги фикрлар танқидий-иждодий таҳлил этилиб, бундай ҳолатнинг объектив сабаб ва асослари мавжудлиги исботланади. Зотан, парламент томонидан қабул қилинадиган қонунлар (статутлар) асосан умумий характерга, мазмунга эга бўлиши, жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим

¹ Бу ҳақда қаранг: Марченко М.Н. Разделение властей в государственном механизме // Проблемы теории государства и права. -М.: Юрист, 2006. -С.249.

масалаларини умумий тарздагина мустаҳкамлаши, шу боис, ундаги умумий қоидаларни, кейинчалик кенгайтирадиган, аниқлаштирадиган ва конкретлаштирадиган қонун ости ҳужжатлари қабул қилинишининг объектив, ташкилий-ҳуқуқий зарурияти мавжудлиги асослантирилади.

Айни пайтда, ижро ҳокимият томонидан қонунларни бажариш юзасидан, уларнинг ижросини таъминлаш мақсадида олиб борадиган қонун ости ҳужжатларини қабул қилиш функциясини қонун яратиш, қонунчилик ҳокимиятини амалга ошириш билан тенглаштиришга асос бўлмаслиги таъкидланади.

Шу боис, “ваколатланган қонунчилик” амалиёти шароитида қонун чиқарувчи ҳокимият билан ижро этувчи ҳокимият ўртасидаги ваколатлар мувозанатини таъминловчи механизмни такомиллаштириш масаласини олдинга суриш муҳим. Бу икки ҳокимият ўртасидаги ваколатлар нисбатини мақбул доирада ушлаб туриш учун, ижро ҳокимияти органлари фаолияти юзасидан олиб бориладиган парламент назоратининг шакл ва усуллариини такомиллаштириш лозимлиги тадқиқотда таъкидланади ва тегишли таклифлар илгари сурилади.

Диссертациянинг иккинчи боби “**Давлат ҳокимияти тизимида ижро ҳокимиятининг ўрни: назарий масалалар**” деб номланиб, унда давлат ҳокимияти тизимида ижро ҳокимиятининг тутган ўрни - мазкур ҳокимият тармоғининг қонун чиқарувчи ва ижро ҳокимияти билан ўзаро муносабати, улар ўртасидаги ваколатлар нисбати ва мувозанати, “бир-бирини тийиб, мувозанатлаб туриш” механизмни тадқиқ этиш орқали аниқланади.

Бобнинг биринчи параграфи “Ижро ҳокимиятини тушуниш муаммолари” деб номланиб, унда МДХ мамлакатларида давлат ҳокимияти тизими ҳокимиятлар бўлиниши принципига асослана бошлагани муносабати билан илмий адабиётларда давлат бошқарувига, жумладан, ижро ҳокимиятига оид атамалар, тушунчалар мазмунида ўзгаришлар ҳамда бир хил атамалардан турлича фойдаланиш ҳолатлари вужудга келганлиги ва шу асосда илмий адабиётда, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда вужудга келган муайян ноаниқликларни бартараф этиш зарурлиги асосланади. Бунда таъкидланадики, илмий адабиётда “ижро ҳокимияти” билан “давлат бошқаруви органлари” атамаларини синоним сифатида фойдаланиш ҳоллари учрайди, бироқ, бу икки тушунча айнан эмас, чунки, назарияга кўра “давлат бошқаруви органлари” деган тушунчага барча давлат бошқаруви органлари киради; “ижро ҳокимияти органлари” тушунчасига эса айнан ижро ҳокимиятини амалга оширадиган, ижро ҳокимиятининг субъектлари ҳисобланадиган давлат органларини киради. “Давлат бошқаруви” атамаси ўз ичига нафақат ижро ҳокимияти органлари фаолиятини, балки давлат ҳокимияти тизимидаги қонун чиқарувчи, суд ҳокимияти органлари фаолиятида ҳам кенг маънодаги давлат бошқарувини амалга оширувчи тузилмаларни ўз ичига олади, масалан, Олий Мажлис ва унинг палаталари аппарати, Олий суд аппарати фаолиятида маълум маънода бошқарув элементлари мавжуд. Айни пайтда, давлат бошқаруви давлат фаолиятининг бир тури сифатида, ҳам ижро ҳокимияти органлари фаолиятида, ҳам қонун чиқарувчи ва суд ҳокимиятига хизмат қилувчи бошқарув аппарат

фаолиятида намоён бўлади¹. Дарҳақиқат, ижро ҳокимияти билан давлат бошқаруви ўртасида узвий алоқадорлик мавжуд, шубҳасиз, “чунки давлат бошқаруви ўзининг аҳамиятига кўра, давлат фаолиятининг алоҳида бир туридан бошқа ҳеч нарса эмас, ва унинг доирасида ижро ҳокимияти амалга оширилади”². Шу боис, давлат бошқаруви тушунчаси ижро ҳокимияти органлари фаолияти доирасидан кенгроқ муносабатларни ўз ичига олиши таъкидланади.

Илмий адабиётдаги “давлат бошқаруви” атамаси юзасидан бўлаётган мунозараларнинг объектив ва субъектив сабаблари бор. Эътироф этиш керакки, аввало, давлат ҳокимиятининг, хусусан, давлат бошқарувининг услублари демократлашуви, бошқарувда маъмурий услублардан иқтисодий услубларга кенг тарзда ўтилиши каби ҳолатлар натижасида, “бошқарув”, “давлат бошқаруви” атамалари янги мазмун ва моҳият касб этаётганлиги ва бу тушунчалар ҳақиқатан ҳам бугунги кунда қайта мушоҳада этилишга муҳтож эканлиги таъкидланади.

Диссертант томонидан илмий маконда “ижро ҳокимияти” атамаси билан “давлат бошқаруви” атамаси ҳам ҳаракат қилиши мумкинлиги, ижро ҳокимияти субъектлари бу - айнан ижро ҳокимиятини амалга оширувчи махсус ваколатли давлат бошқаруви органлари тизими эканлиги асосланади.

Ушбу параграфда, илмий адабиётда кечаётган мунозарага нисбатан эса, таъкидланадики, бу ўринда, бошқарув масаласи билан шуғулланадиган барча фан вакиллари, фалсафа ва давлат ва ҳуқуқ назарияси, бошқарув назарияси каби фанлар ютуқларидан келиб чиққан ҳолда, бошқарув атамасининг фалсафий, социологик, сиёсий ва юридик фанлар нуктаи-назаридан тушунчасини, мазмунини ҳозирги кун реалликлари асосида аниқлаб олиш зарурати мавжуд.

Ишда ижро ҳокимияти таркибига кирадиган ташкилий-ҳуқуқий шаклларнинг, жумладан, вазирлик, давлат кўмиталари, кўмиталар, агентликлар, марказлар, инспекцияларнинг аниқ ҳуқуқий мақоми, ваколатлари, асосий вазифа ва функциялари махсус бир норматив-ҳуқуқий ҳужжатда, аниқроғи, “Давлат бошқарув органлари” деб номланадиган қонунда мустаҳкамлаб қўйилиши нафақат ташкилий-амалий, балки муайян илмий аҳамиятга ҳам эга бўлиши асосланади. Ишда таклиф этилаётган қонуннинг концепцияси ва тахминий ички тузилиши ишлаб чиқилиб, тавсия қилинмоқда.

Ушбу бобнинг иккинчи параграфи “Ижро ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ҳокимият билан ўзаро муносабатининг назарий масалалари” деб номланиб, унда ижро этувчи ҳокимият билан қонун чиқарувчи ҳокимият ўртасидаги муносабатнинг назарий-ҳуқуқий асослари, ўзаро муносабат механизми тадқиқ этилади.

Мазкур параграфда таъкидланадики, ҳокимиятлар бўлиниши назариясининг ҳокимият тармоқларининг ўзаро тенглиги ҳақидаги қондасининг

¹ Исламов З.М. Проблема власти: её понимание, назначение, социальная ценность. –Тошкент: ТДЮИ, 2003. -С.139.

² Козлов Ю.М. Управление, государственное управление, исполнительная власть. См.: А.П.Алехин, А.А.Кармолицкий, Ю.М.Козлов. Административное право Российской Федерации. -М.: Зерцало, 1997. -С.17.

кўпчилик томонидан эътироф этилиши билан бир қаторда, Ж. Локкнинг “ҳокимият тармоқлари ичида қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг юқори ўринда туриши” ҳақидаги фикрининг ҳозирги кунда ҳам издошлари мавжуд бўлиб, уларнинг фикрларига кўра, қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг бундай мақоми, унинг вакиллик характери ва бошқа ҳокимият тармоқлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини белгилаб бериши билан изоҳланади. Диссертантнинг фикрича, бундай ёндашув мунозарали, чунки бунда ҳокимиятлар бўлинишининг бош қондаси – ҳокимият тармоқларининг ўзаро тенглиги, ва муносабатлар мутаносиблиги принципи бузилишига олиб келиши мумкинлиги таъкидланади.

Параграфда кўрсатиладики, ҳокимиятлар бўлиниши принципининг амалиёти учун қонун чиқарувчи ҳокимият билан ижро этувчи ҳокимият ўртасидаги муносабатни оқилона уйғунлаштириш масаласи муҳимдир. Бу масаланинг мураккаб жиҳатлари бўлиб, бир томондан, ижро ҳокимиятининг ташкилий, молиявий, персонал ва функционал жиҳатдан бошқа ҳокимият тармоқларига нисбатан устунлиги бўлса, иккинчи томондан, ижро этувчи ҳокимиятга қонун чиқарувчи ҳокимият томонидан ҳуқуқ яратиш ваколатининг берилиши ҳисобланади.

Бундай ҳолатнинг объектив ва субъектив сабаблари мавжуд. Объектив сабаблар бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг ижро ҳокимиятига ҳуқуқ яратиш ваколатини берганлиги – қонунлар нормаларининг умумийлиги, уларни ижро этиш учун қонун ости актларини қабул қилиш зарурлиги билан изоҳланади. Гарчи ҳокимиятлар бўлиниши назарияси моҳиятига қонунчилик ваколатларини “узатиш” амалиёти формал зид келса-да, деярли биронта ҳам давлат бу йўлни ўзининг давлатчилик амалиётидан истисно қилиши дарғумон. Муҳими, ижро ҳокимиятининг қонунда белгилаб қўйилган ваколатлари доирасидан чиқиб кетмаслигини назорат қилиш ва таъминлаш масаласи муҳим эканлиги асосланади.

Бундан ташқари, юқорида ҳам қайд этилганидек, ижро ҳокимиятининг реал мақоми, унинг фаолиятида қонунийликни таъминлаш зарурлиги, қонун чиқарувчи ҳокимият томонидан ижро ҳокимияти фаолияти юзасидан олиб борадиган назоратнинг шакл ва усуллариини такомиллаштириш зарурлигини тақозо этади.

Ҳозирги замон давлатлари амалиётида ҳокимиятлар бўлиниши принципининг қўлланиши шароитида, қонун чиқарувчи ҳокимият билан ижро этувчи ҳокимият ўртасидаги муносабат, объектив ва субъектив омиллар таъсири натижасида ўзгариб туришга мойил. Зеро, ижро ҳокимияти қўлида қудратли бошқарув аппарати, молиявий ресурслар, куч ишлатишга ҳуқуқли органлар тизими ва бошқа воситалар жамланганки, бу ҳол бевосита бўлмасида, билвосита ижро ҳокимиятининг *de facto* нуфузи ошишига олиб келиши мумкинлиги, шу муносабат билан ҳозирги кунда, қонун чиқарувчи ҳокимият томонидан ижро ҳокимияти фаолиятида фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этишни кучайтиришга қаратилган ўз тасарруфида мавжуд бўлган ташкилий-ҳуқуқий воситалар фаолиятининг самарадорлиги коэффицентини ошириш, уларни янада мукаммаллаштириш зарурияти мавжуд ва бу масала ҳам

назарий, ҳам амалий, шунингдек, сиёсий аҳамиятга моликлиги илгари сурилади.

Ўзбекистонда Олий Мажлиснинг, аниқроғи Сенатнинг ижро ҳокимияти томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратининг шакл ва услубларини янада такомиллаштириш кун тартибидаги муҳим вазифа ҳисобланади. Шу муносабат билан, Сенат томонидан ижро ҳокимияти тизимида кирувчи муайян марказий бошқарув органининг қонунларнинг ижросини таъминлаш бўйича фаолиятини назорат қилиш юзасидан эшитадиган ҳисоботлари натижаси бўйича берадиган тавсияларининг мақомини аниқлаштириш, уларнинг таъсирини кучайтириш масаласи долзарблигини алоҳида таъкидланиб, бу масалада қонунчиликка тегишли ўзгартишлар киритиш зарурлиги борасида тавсиялар илгари сурилади.

Иккинчи бобнинг учинчи параграфи “Ижро ҳокимиятининг суд ҳокимияти билан ўзаро муносабати механизмини такомиллаштиришнинг назарий-ҳуқуқий масалалари” деб номланиб, унда ижро ҳокимияти билан суд ҳокимиятининг ўзаро муносабатининг назарий - ҳуқуқий жиҳатлари тадқиқ этилади.

Параграфда таъкидланадики, ижро этувчи ҳокимият билан суд ҳокимияти ўртасидаги муносабат ва ўзаро мутаносиблик – ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёни учун ҳамда инсон ҳуқуқларини муҳофаза этиш нуқтаи-назаридан жуда долзарб масала бўлиб, у назарий, ҳуқуқий, амалий ва сиёсий аҳамиятга эга. Ҳокимият тармоқлари ўртасида мувозанатга эришиш, айниқса суд ҳокимиятини чинакам ҳокимият тармоғига айлантиришнинг муҳим, самарали йўналиши - бу ижро этувчи ҳокимият фаолиятининг қонунийлиги устидан суд назоратини кучайтириш, унинг шакл ва усулларини такомиллаштиришдир. Ижро ҳокимияти устидан чинакам суд назоратини кучайтириш – ижро ҳокимияти фаолиятида инсон ҳуқуқларига риоя этишнинг муҳим кафолатини кучайтириш демакдир, деган фикр илгари сурилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддасида мустақамланган суд ҳимояси ҳуқуқини кафолатлаш, унинг ҳуқуқий-ташкилий механизмини такомиллаштириш ижро ҳокимияти билан суд ҳокимияти ўртасидаги самарали мувозанатни таъминлаш билан бир қаторда, суд ҳокимиятининг фуқаролар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоялашнинг, шу тарика эса, суд ҳокимиятининг нуфузини кўтаришни таъминлашга хизмат қилиши асосланади.

Суд ҳокимиятининг ижро ҳокимияти ўртасидаги муносабат мазмуни, жумладан, суд органларининг ижро ҳокимиятига нисбатан таъсир этиш, назорат қилиш фаолияти таҳлили асосида бир неча йўналишларини белгилаш мумкин. Биринчи йўналиш - ижро ҳокимияти чиқарган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг конституцияга мослиги устидан конституциявий назоратда ифодаланади. Мазкур параграфда асосланганидек, ижро ҳокимияти билан суд ҳокимияти ўртасидаги муносабатни мувозанатлаш, суд ҳокимиятининг реал нуфузини кўтариш мақсадида Конституциявий суд ваколатларини кенгайтириш зарурлиги, шу мақсадда дастлаб, Конституциявий Судга қараб чиқиш учун

масала киритадиган субъектлар доирасини кенгайтириш кераклиги ҳамда фуқароларга инсон ҳуқуқларини муҳофаза этиш бўйича Конституциявий Судга мурожаат қилиш ҳуқуқини бериш кераклиги жаҳон ва МДХ давлатлари тажрибалари асосида, илгари сурилади.

Ижро ҳокимияти билан суд ҳокимияти ўртасидаги муносабатдаги иккинчи йўналиш бу – умумий юрисдикция судларининг қонунда белгиланган тартиб ва асосларда ижро ҳокимияти органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг фуқаролар, жамоат бирлашмалари, бошқа нодавлат ташкилотларга нисбатан чиқарган қарорлари ва ҳаракатлари қонунийлиги устидан назорат қилиш ваколати бўлиб, бунда суд органлари ижро ҳокимияти таркибига кирувчи органлар ва мансабдор шахслар томонидан чиқарилган ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституция ва қонунларга мослигини назорат қилиш, башарти мос келмаса, бундай ҳужжатларни ҳақиқий эмас деб топиш ҳуқуқига эга. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 11-моддасида фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг усуллари сифатида давлат органларининг ҳужжатини ҳақиқий эмас деб топиш ҳамда давлат органининг қонунга зид ҳужжатини низоларни кўришда суд томонидан қўлламаслик ва тадбиркорнинг фуқаролик ҳуқуқларини қонунда назарда тутилган бошқача усуллар билан ҳам ҳимоя қилиниши кўрсатилган. Шунга мувофиқ ҳолда, мазкур Кодекснинг 12-моддасининг 1-қисмида “Давлат органларининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг қонун ҳужжатларига мувофиқ бўлмаган ҳамда фуқароларнинг ёки юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқларини ва қонун билан қўриқладиган манфаатларини бузадиган ҳужжати суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин” эканлиги мустаҳкамланган¹.

Ижро ҳокимияти билан суд ҳокимияти ўртасидаги муносабатлардаги учинчи йўналиш – хўжалик судлари томонидан давлат органларининг, жумладан, ижро ҳокимияти органлари ва мансабдор шахсларининг ҳужжатларини ҳақиқий эмас, деб топишидир. Бу йўналиш - хўжалик судларининг ижро ҳокимияти органлари томонидан чиқарилган, тадбиркорлик соҳасида фуқаролар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қамраб олувчи индивидуал ҳужжатларининг қонунийлиги устидан олиб борадиган назоратидир.

Ўзбекистон Республикаси Хўжалик – Процессуал Кодексининг 24-моддасида мустаҳкамланган хўжалик суди ҳал этадиган низолар ичида давлат органларининг қонун ҳужжатларига мувофиқ бўлмаган, ташкилотлар ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқладиган манфаатларини бузадиган ҳужжатларини (бутунлай ёки қисман) ҳақиқий эмас, деб топишга доир низолар кўрсатилган².

Таъкидлаш жоизки, гарчи Ўзбекистон Республикаси ҳокимиятлар тизимида суд ҳокимиятининг ижро ҳокимиятига нисбатан назорат функциясининг юқорида қайд этилган ҳуқуқий асослари мавжуд бўлишига

¹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси. –Тошкент: Адолат, 2008. -11-м.

² Ўзбекистон Республикаси Хўжалик-процессуал Кодекси. –Тошкент: Адолат, 2007. -24-м.

қарамай, бу масалада айрим ноаниқликлар мавжуд. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг 12-моддасидаги “давлат органлари” ибораси жуда умумий мазмунда бўлиб, у ўз ичига қайси давлат органларини олиши аниқ эмас. Назарий жиҳатдан давлат органларига қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд органлари ҳамда прокуратура ва назорат органларини ҳам киритиш мумкин. Бундан ташқари, Кодексда “хужжат” , “қарор” атамалари ишлатилган, бу атамалар мазмуни ҳам мавҳумроқ бўлиб қолган, чунки қарор бошқа давлат органлари томонидан ҳам қабул қилинади, шу боис уни Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий хужжатлар тўғрисида”ги Қонунида қонун хужжатларининг тури ва ҳуқуқий мақоми ҳақидаги нормаларга мувофиқлаштириш зарурати мавжуд¹.

Диссертант, жаҳон ва МДХ давлатларида мавжуд суд назорати тажрибасига асосланган ҳолда, умумий юрисдикция ва хўжалик судларига нафақат, ижро ҳокимияти тизимига кирувчи давлат органларининг фуқаролар ва тадбиркорларнинг ҳуқуқларини чеклайдиган индивидуал хужжатларнигина эмас, балки марказий давлат бошқаруви органларининг норматив-ҳуқуқий хужжатларини ҳам ҳақиқий эмас, деб топиш ваколатини бериш ва шу муносабат билан процессуал қонунчиликка тегишли қўшимчалар киритиш зарурлигини асослайди ва бу борада таклифларни илгари суради.

Параграфда суд ҳокимиятини мустаҳкамлаш ва нуфузини кўтаришнинг муҳим йўналиши – судьяларнинг обрўсини кўтариш, уларнинг моддий таъминоти ва ижтимоий ҳимоясини мустаҳкамлаш эканлигини эътиборга олган ҳолда “Судлар тўғрисида”ги қонунда мустаҳкамланган судьяларнинг моддий таъминоти ва хавфсизлигини таъминлашга оид нормалар тўлиқ амалга ошишини таъминлаш зарурлиги, судьяларнинг моддий таъминоти ва хавфсизлигини таъминлашни такомиллаштириш аҳоли ўртасида суд органларининг нуфузини оширишга хизмат қилиши таъкидланади.

Диссертант томонидан ижро ҳокимияти билан суд ҳокимияти ўртасида ваколатлар мувозанатини таъминлашни такомиллаштириш мақсадида ижро ҳокимияти таркибига кирувчи орган бўлган Адлия вазирлиги ҳузуридаги “Суд қарорларини ижро этиш, судлар фаолиятини моддий-техника жиҳатидан ва молиявий таъминлаш департаменти”ни алоҳида, ижро ҳокимиятидан мустақил тузилмага ёки Олий Суд ҳузурида фаолият олиб борадиган тузилмага айлантириш зарурлиги асослантирилиб, ҳозирги кунда ушбу департаментнинг Адлия Вазирлиги ҳузурида эканлиги суд ҳокимияти тизимидаги суд органларининг моддий-молиявий жиҳатдан ижро органига боғлиқ бўлишига олиб келиши мумкинлиги таъкидланади.

Иккинчи бобнинг “Давлат ҳокимияти тармоқларининг ўзаро мувозанатини кучайтиришнинг ҳуқуқий масалалари” деб номланган тўртинчи параграфда ҳокимият тармоқлари ўртасида мувозанатнинг таъминланиши жамиятда барқарорлик, ҳокимият тизимида қонунийликка эришиш йўлида

¹ Мирбобоев Б. Норматив-ҳуқуқий хужжатларнинг Конституцияга ва қонунларга мувофиқлигини назорат қилишда Конституциявий суд билан бошқа судлар ваколатлари доирасининг чегараланиши. // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси- давлат ва жамият ислохотининг ҳуқуқий асоси: Республика илмий -амалий конференция материаллари. –Тошкент: ТДЮИ, 2002. -Б.19-24.

хизмат қилиши таъкидланади. Зотан, Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, “Яна бир бор шуни такрорлаб айтиш керакки, бугунги кунда Ўзбекистонда сиёсий тизим тикланаётган, ҳокимият турли тармоқларининг фаолияти шаклланаётган масъулиятли бир пайтда уларнинг ҳаракатларини бир-бирига уйғунлаштириш, улар ўртасидаги номутаносибликни бартараф этиш, келгусида низо-адоватларга олиб келиши мумкин бўлган ҳолатларга чек қўйиш — буларнинг ҳаммаси бугунги ва эртанги ҳаётимизнинг ҳал қилувчи масалалари эканини аксарият жамоатчилигимиз, халқимиз тўғри тушунади, яхши англайди.

Агар биз ҳокимият турли тармоқлари ўртасидаги номутаносибликка бепарво қарасак, мана шундай иллатларнинг томир отиб кетишига йўл қўйиб берган бўламиз. Бу эса охир-оқибатда сиёсий ҳаётимизнинг соғлом муҳитига, унинг демократик пойдеворига салбий таъсир кўрсатиши муқаррар. Буни ҳаммамиз бошқа давлатларнинг мисолида яққол кўриб турибмиз”¹.

Ягона давлат ҳокимиятнинг тармоқларга бўлиниши, айти пайтда уларнинг ўзаро ҳаракатини, бири-бирининг фаолиятини “тўлдиришини” истисно этмайди; қонун чиқарувчи ҳокимият фақат қонунлар чиқариш билан чекланмай, балки уларнинг ижросини ҳам назорат этади ва шу тариқа ижро ҳокимиятининг фаолиятига ёрдам беради; суд ҳокимияти ижро ҳокимияти таркибига кирадиган давлат бошқарув органларининг ноқонуний қарорларини ҳақиқий эмас, деб топиши орқали, ижро ҳокимияти фаолиятида қонунийликни мустаҳкамлашга ёрдам беради, деб таъкидланади.

Параграфда, таъкидланадики, ҳокимият тармоқлари ўртасида мутаносибликка эришиш — ҳокимиятлар бўлинишининг ҳамда давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг самарадорлигини таъминлайди. Аслида, давлат ҳокимияти тармоқлари ўртасидаги муносабатларнинг моҳиятини субсидиарлик муносабатлари ташкил этиши ва бу ҳолат ҳокимиятлар бўлинишига зид эмаслиги, балки, ҳокимиятнинг ягоналигига мос келиши асослантирилади:

- ҳокимиятнинг тармоқларга бўлиниши, айти пайтда уларнинг ўзаро ҳаракатини, бири-бирининг фаолиятини “тўлдиришини” истисно этмайди;
- қонун чиқарувчи ҳокимият фақат қонунлар чиқариш билан чекланмай, балки уларнинг ижросини ҳам назорат этади ва шу тариқа ижро ҳокимиятининг фаолиятига ёрдам беради;
- суд ҳокимияти ижро ҳокимияти таркибига кирадиган давлат бошқарув органларининг ноқонуний қарорларини бекор қилиш орқали, ижро ҳокимияти фаолиятида қонунийликни мустаҳкамлашга ёрдам беради;
- ҳокимият тармоқлари ўртасида мутаносибликка эришиш — ҳокимиятлар бўлинишининг ҳамда давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг самарадорлигини таъминлайди.

Диссертация ишининг учинчи боби **“Ижро ҳокимияти: тизимли - тузилмавий таҳлил”** деб номланиб, унинг биринчи параграфи “Президентлик институти ва ижро ҳокимиятининг ўзаро муносабати” масалаларига бағишланган.

¹ Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.- Тошкент: Ўзбекистон, 1996. — Б.75.

Параграфда таъкидланадики, тадқиқотчи томонидан ҳозирги замон давлатчилик тизимида президентлик институти самарали механизм сифатида амал қилиб келаётганлиги, мустақиллик йилларида ушбу институт мамлакат олдида турган иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маънавий соҳалардаги ўта мураккаб вазифаларнинг ҳал этилишида давлат бошқарувининг энг мақбул шакли сифатида ўзини намоён этаётганлиги таъкидланади.

Мамлакатимиз ва жамиятимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида, яъни фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуришнинг иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий, сиёсий ва маънавий асослари шаклланган бир даврда ҳокимиятнинг барча тармоқлари тенглигини, ўзаро ваколатлар мувозанати ва мутаносиблигини таъминлаш зарурлиги тақозо этилади. Шу боис, Президентлик институти ҳокимият тармоқларининг ўзаро келишилган ҳолда фаолият юритишини таъминловчи институт сифатида ўзини намоён этмоқда.

Президентнинг ҳокимиятлар бўлиниши шароитидаги ҳокимият тармоқларининг ўзаро мутаносиб ишлашини таъминлашга қаратилган фаолиятининг конституциявий-ҳуқуқий асоси 93- модданинг 8- бандидаги 2 - кичик бандда ҳам мустаҳкамланган бўлиб, унга биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти “республика олий ҳокимият ва бошқарув органларининг баҳамжиҳат ишлашини таъминлайди”. Шу жиҳатдан олганда, тадқиқотчи томонидан бугунги кунда президентлик институти яхлит ва ягона давлат ҳокимияти уч тармоғининг ўзаро баҳамжиҳат ва ўзаро мутаносибликда фаолият юритишини таъминлашнинг мукамал ташкилий-ҳуқуқий механизм эканлиги илмий жиҳатдан асослантирилган.

Айни пайтда, бугунги кунда бир қатор МДХ мамлакатлари давлат ҳокимиятини ташкил этиш амалиёти тажрибасида ҳам давлат бошлиғи – Президентнинг ҳеч бир ҳокимият тармоғига мансуб бўлмасдан, балки уларнинг ўзаро баҳамжиҳат ишлашини таъминловчи институт сифатида фаолият юритиши тадқиқотчи томонидан таъкидланади. Хусусан, РФ Конституциясининг 80-моддаси 2-бандида мустаҳкамланишича, Россия Федерацияси Президенти давлат ҳокимияти органларининг мувофиқлашган тарзда фаолият олиб боришини ва ўзаро ҳаракат қилишини таъминлайди¹. Тожикистон Конституциясининг 64 - моддасида Президент давлат органларининг мувофиқлашган тарзда фаолият олиб боришини ва ўзаро ҳаракат қилишининг кафили эканлиги мустаҳкамланган².

Тадқиқот ишида ҳозирги жамиятни либераллаштириш ва демократлаштириш шароитида Президентлик институти билан ижро ҳокимиятининг самарали ҳамкорлиги жуда муҳимлиги, хусусан, ижро ҳокимияти фаолиятида қонунийлик ва инсон ҳуқуқларига риоя этилишини таъминлашда Президентлик институтининг самарали механизм сифатида амал қилиши асослантирилади.

Тадқиқотда мамлакатимизда кейинги йилларда Президентлик институти ривожига ўзгаришлар жамиятимизнинг демократик асослари ва

¹ См.: Конституция Российской Федерации. -М.: Юрлит, 2008.

² Қаранг: Тожикистон Конституцияси. – Душанбе: Ирфон, 2006.

парламентаризмнинг кучаяётганлигидан далолатдир. Президентнинг ижро ҳокимиятини шакллантириш борасидаги ваколатларига киритилган ўзгаришлар сиёсий партияларнинг жамият ҳаётида ва партия фракцияларининг парламент фаолиятида ролининг ошиши билан боғлиқ ҳолда юз бераётганлиги таъкидланади. Президентнинг ижро ҳокимиятига оид ваколатлари ижро ҳокимиятининг шаклланиши ва фаолият олиб боришида қонунийлик ва инсон ҳуқуқларига риоя этилишини кучайишига шарт-шароит яратади.

Ушбу параграфда жаҳон давлатчилигининг ҳозирги амалиёти ҳокимиятларнинг бўлиниши билан бир қаторда, улар ўртасидаги муносабатда ва ўзаро ҳаракатда субсидиарлик муносабатларига асосланишини, бу ҳолат, яъни ҳокимият тармоқларининг ўзаро бир-бирининг фаолиятини тўлдириши, бир-бирига билвосита ёрдам бериши ва шу тариқа ўзаро ҳамкорлик қилиши - ҳокимиятнинг яхлитлиги ғоясига мос келиши асосланади.

Диссертация учинчи бобининг “Ҳукумат – ижро ҳокимиятининг олий органи сифатида” деб номланган иккинчи параграфи ҳукуматнинг ижро ҳокимияти тизимида тутган ўрнининг назарий жиҳатларига бағишланган.

Диссертацияда хулоса қилинганидек, ижро ҳокимиятининг олий органи бўлган Ҳукуматнинг ижро ҳокимияти органлари тизимида тутган ўрни жуда муҳим бўлиб, у барча ижро ҳокимияти субъектлари фаолиятига раҳбарлик қилади ва қонунларнинг ижросини таъминлаши устидан назорат олиб боради. Ҳукумат нафақат ижро ҳокимияти тизимида, балки умуман давлат механизмида муҳим ўринга эга. Бинобарин, ижро этувчи ҳокимият ўз фаолият доирасининг кенглиги ва ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида давлат бошқарувини амалга ошириши билан бирга, жамиятдаги ўзгаришларга тезкор таъсир эта олиш имкониятларига эгалиги билан ҳам ўзига хос хусусиятга эгадир.

Мазкур параграфда таъкидланадики, ҳукуматнинг қонун ости характеридаги ҳуқуқ ижодкорлик фаолияти мамлакатни реал бошқаришнинг ҳуқуқий имкониятини беради, барқарорликка, тартиботга шарт-шароит яратади. Ҳукуматнинг ҳуқуқ ижодкорлик фаолияти оддий давлат бошқаруви органининг ҳуқуқ ижодкорлиги бўлмай, балки, бутун давлат миқёсида чиқариладиган ва барча ҳуқуқ субъектлари учун бажарилиши мажбурий бўлган, салмоқли юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ифодаланадиган қонун ости умумдавлат иродасидан иборатдир. Ҳукуматнинг норматив ҳужжатлари – ижро этувчи ҳокимиятининг энг юқори юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари эканлиги таъкидланади.

Ушбу бобнинг учинчи параграфи “Ижро ҳокимиятининг тизими ва тузилмасининг назарий-ҳуқуқий жиҳатлари” деб номланиб, у ижро ҳокимиятини тизимига кирадиган ташкилий – ҳуқуқий шаклларга оид назарий-ҳуқуқий масалалар тадқиқига бағишланган. Унда асосланадики, ижро ҳокимияти бошқа ҳокимият тармоқларидан ўзининг тизими ва тузилмаси жуда мураккаб ва кўп тармоқли эканлиги билан ажралиб туради. Ижро ҳокимиятининг таркиби, тузилиши, унинг институциявий элементлари давлатнинг жамият ривожининг ҳозирги босқичида олдида турган мақсади, вазифаси ва функцияларига боғлиқ ҳолда шаклланади. Шу муносабат билан ижро ҳокимиятининг давлат ҳокимияти тизимида тутган ўрнини тадқиқ этишда

мазкур ҳокимият тармоғини тизимли-таркибий жиҳатдан тадқиқ этиш назарий ва амалий аҳамиятга эга. Бундан ташқари, миллий юридик адабиётда ижро ҳокимиятининг тизими ва таркибига оид назарий ишлар камлиги кузатилади.

Ушбу параграфда кўрсатилганидек, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги қонунда (2003 йил 29 август)¹ ижро ҳокимияти ва унинг тизими ҳақидаги ҳуқуқий асос маълум даражада такомиллаштирилса, мақсадга мувофиқ. МДХ давлатлари Конституцияларида ҳам қонун чиқарувчи ҳокимият билан суд ҳокимияти таркиби ва тузилмаси ҳақида анча батафсил конституциявий қоидалар борлиги ҳолда, ижро ҳокимиятига доир конституциявий нормаларнинг камлиги ва қисқалиги кузатилади.

Мазкур параграфда Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги қонунда Ҳукумат таркиби кўрсатилган ҳолда, бироқ ижро ҳокимияти тизимига кирувчи давлат органларининг ташкилий-ҳуқуқий шакллари (вазирлик, давлат қўмиталари, қўмиталар, агентликлар, марказлар ва инспекциялар) алоҳида нормада кўрсатилмаганлиги таъкидланиб, тегишли таклиф илгари сурилади; ушбу қонун нормалари мазмунидан ижро ҳокимиятининг тизимига ҳукумат таркибига бевосита кирадиган органлардан ташқари, барча марказий давлат ва хўжалик бошқаруви органлари ҳам кириши ҳақида фикр англашилади; ижро этувчи ҳокимиятнинг маҳаллий бўғинининг номланишида ҳам ҳар хиллик мавжуд: Конституциямизнинг 102 моддаси биринчи бандида ва “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги (1993) Қонунда “маҳаллий ижроия ҳокимият”, Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги Қонуннинг 11-моддасида эса “маҳаллий ижро этувчи ҳокимият” деб кўрсатилганлиги таъкидланиб, бу масалада тегишли таклифлар илгари сурилади.

Бунда бугунги кунда ижро этувчи ҳокимият таркибига кирадиган ташкилий ҳуқуқий шакллар - Вазирликлар, Давлат қўмиталари, Қўмиталар, Агентликлар, Марказлар, Инспекцияларнинг ташкилий-ҳуқуқий шакл сифатидаги умумий ҳамда фарқ қилувчи жиҳатлари етарлича тадқиқ этилмаганлиги таъкидланиб, тегишли таклифлар илгари сурилади. Ижро этувчи ҳокимият тузилмалари ва тизимида жамият ривожланиши эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда диалектик равишда тузилмавий ўзгаришлар юз бериб туриши, натижада ташкилий-ҳуқуқий шаклларнинг тез-тез ўзгариб туриши - ушбу орган вазифа ва функциялари ҳамда мақомида ҳам ўзгаришларга олиб келиши, бу ҳолат эса ўз навбатида ортиқча қоғозбозлик ва ташкилий ишларга эҳтиёж туғдиради. Бундай ўзгаришларнинг аниқ ижтимоий зарурат мавжуд бўлган ҳолдагина амалга оширилиши зарурлиги ҳақида фикрлар илгари сурилиб, тегишли хулосалар шакллантирилади.

Учинчи бобнинг “Ижро ҳокимияти тизимида маҳаллий органларнинг ўрни” деб номланган тўртинчи параграфи ижро ҳокимиятининг қуйи бўғини бўлган ижро ҳокимиятининг маҳаллий органларига оид назарий-ҳуқуқий муаммоларга бағишланган. Мазкур параграфда мамлакатимизда ташкил топган

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»ги (янги таҳрирда) Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. –Тошкент, 2003. -№19(79). 169-170-моддалар.

маҳаллий давлат ҳокимият органлари тизими ўзида миллий давлатчилигимиз анъаналарини ҳам мужассам этган ҳолда шаклланганлиги, айниқса “ҳокимлик” институти мустақиллик йилларида ўзини самарали тизим сифатида намоён этиб келаётганлиги, бундай амалиётдан бошқа давлатлар томонидан намуна олиниши (мас. РФ) мазкур фикрни тасдиқлаши таъкидланган.

Ушбу параграфда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари тўғрисидаги мустақилликнинг дастлабки йилларида шаклланган қонунчилик бугунги кун воқелигига тўла мос келмай қолганлиги боис, уни ҳозирги кунда мамлакатимизда юз бераётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар мазмун-моҳиятига ҳамоханг тарзда янада такомиллаштириш зарурлиги асослантирилган. Хусусан, ижро ҳокимиятининг маҳаллий органлари ва ҳокимларнинг тегишли ҳудудларнинг ижтимоий, иқтисодий ва бошқа соҳаларнинг ривожланиши учун бевосита масъул эканлигини эътиборга олган ҳолда, тегишли қонунчиликда уларнинг жавобгарлик масаласини мустаҳкамлаш зарурлиги асослантирилади. Шу муносабат билан “Давлат хизмати” тўғрисидаги бўлажак қонунда ижро ҳокимияти маҳаллий органлари мансабдор шахсларининг жавобгарлиги ва масъулияти масаласи аниқ мустаҳкамлаб қўйилиши зарурлиги таъкидланади. Бундан ташқари, маҳаллий ҳокимият тўғрисидаги қонунларни бугунги кун талаблари даражасига кўтариш мақсадида янги таҳрирда қабул қилиш зарурлиги асослантирилади ва тегишли таклифлар илгари сурилади.

Ислоҳотларнинг ҳозирги босқичида, хусусан, номарказлаштириш, айниқса, иқтисодий инқироз шароити маҳаллий давлат органлари, жумладан маҳаллий бошқарув органлари вазифа ва функцияларида ҳам муайян ўзгаришлар бўлиши тақозо этилади. Шу боис, ушбу жараёнда мазкур органлар фаолиятини такомиллаштириш, шунингдек, ижро ҳокимияти тизимига кирувчи маҳаллий органлар тузилмасини ва ходимлар штат бирлигини янада оптималлаштириш муҳим аҳамият касб этиши таъкидланади.

Гарчи, тадқиқот ишида ҳозирги замон давлатчилиги амалиётида маъмурий ҳудудий бўлинмаларнинг раҳбарлари маҳаллий аҳоли томонидан сайлаб қўйиш тажрибаси анча кенг тарқалган, бундан ташқари, Халқаро Европа Хартияси қоидаларига мувофиқ ҳам маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари раҳбарлари (мэрлар) фақат сайланиб қўйилиши лозимлиги талаб этилиши таъкидланса-да, айти пайтда, ҳокимларни тайинлашнинг мавжуд тартиби ўзининг ижобий самарасини кўрсатиб келаётганлиги, шу ўринда мамлакатни модернизация қилиш шароитида вилоят ҳокимларининг Президент томонидан маҳаллий Кенгашлардаги партия гуруҳлари билан маслаҳатлашган ҳолда тайинланиши амалиётининг жорий этилиши ушбу тизимнинг янада демократлашувини таъминлаши асослантирилади. Айти пайтда, айрим МДХ давлатларида (РФ) ҳам кейинги йилларда ушбу тизимга ўтилганлиги юқоридаги фикрни тасдиқлайди.

Диссертациянинг тўртинчи боби **“Ижро этувчи ҳокимият: функционал ёндашув”** деб номланиб, унда ижро этувчи ҳокимият функционал ёндашув асосида тадқиқ этилади. Ушбу бобнинг **“Ижро этувчи ҳокимият функцияларини амалга оширишнинг шакл ва усуллари: назарий жиҳатлар”** деб номланган биринчи параграфида ижро этувчи ҳокимиятнинг функциялари ва

уларнинг таснифи масаласидаги илмий адабиётлардаги турли фикрлар таҳлил этилиб, шу аснода бу масалага муаллифлик ёндашуви шакллантирилди.

Параграфда таъкидланадики, ижро этувчи ҳокимиятнинг мазмун ва моҳиятини чуқур тушуниш учун бу ҳокимият тармоғига функционал ёндашув мақсадга мувофиқ. Зотан, ҳар қандай тизимнинг мазмун-моҳияти унинг функцияларида ифодаланади. Ижро этувчи ҳокимиятнинг функциялари бўйича илмий адабиётда, хусусан, миллий юридик адабиётимизда махсус тадқиқотлар камлигини эътироф этиш зарур.

Диссертант илмий адабиётда ва қонунчиликда ижро этувчи ҳокимият органларининг функциялари тушунчаси, таърифи берилмаганлиги, бундан ташқари, баъзан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда “функция” сўзи остида давлат органининг ваколати ёки вазифалари назарда тутилиши, кўпинча тегишли заруратсиз бу атамадан фойдаланиш ҳоллари мавжудлиги, хусусан, ижро ҳокимияти органлари ҳақидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда, Низомларда вазифа ва функциялар алмаштирилиб ишлатиши ҳолларни кузатиш мумкинлиги, шу боис бу масалага аниқлик киритиш зарурлиги асосланиб, тегишли назарий хулосалар шаклланилади.

Параграфда кўрсатиладики, ижро этувчи ҳокимият функциялари ҳақида фикр юритишда, даставвал, давлат функциялари билан ижро ҳокимияти функциялари ўртасида узвий боғлиқликни алоҳида таъкидлаш зарур. Бундай ҳолатнинг замирида давлат функциялари давлат органларининг фаолияти орқали намоён бўлиши ва ижро ҳокимияти тизими эса ўз ичига асосий давлат бошқаруви органларини олиши ётади. Давлат функциялари давлатнинг мақсади, моҳияти ва вазифасидан келиб чиққан ҳолда шаклланишига асосланган ҳолда, ижро ҳокимияти функциялари ҳам мазкур ҳокимият тармоғининг мазмуни, мақсади ва моҳиятидан келиб чиқишини эътиборга олган ҳолда ижро ҳокимияти функцияларига қуйидагича таъриф берилади: “Ижро этувчи ҳокимият функциялари бу – ижро ҳокимиятининг жамият ва давлат ҳокимияти тизимида тутган ўрни, мақсади ва моҳиятидан келиб чиқадиган, қонунларнинг ижросини таъминлаш юзасидан олиб борадиган ижро этиш-фармойиш бериш фаолиятининг асосий, бош йўналишларидир”.

Ижро ҳокимияти функцияларини таснифлаш, нафақат назарий, балки, амалий-ташкилий аҳамиятга эга эканлигини эътиборга олиш зарур. Айни пайтда, ижро ҳокимияти функцияларини таснифлашда мезонларни аниқлаш ва белгилаш масаласи муҳим. Ягона ва айнан бир мезон асосида ижро ҳокимияти функцияларини таснифлаш мақсадга мувофиқ эмас ва бунинг иложи ҳам йўқ. Ижро ҳокимияти функцияларини турли мезонлар асосидагина самарали таснифлаш мумкин. Шу боис, илмий адабиётларда таъкидланган “давлат функцияларни таснифлашдаги чалкашлик, таснифга асос қилиб олинган мезонларнинг турличалигидир”, деган фикр мантиқий асосга эга эмас.

Мазкур параграфда ижро ҳокимияти функцияларининг назарий-ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашда ва шу тариқа ижро ҳокимияти органлари фаолиятини самарадорлигини оширишда мазкур ҳокимият тизимига қирадиган марказий давлат бошқарув органлари тўғрисидаги Низомларда мазкур

органларнинг вазифа ва функцияларини имкон қадар аниқ ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқлиги ҳақидаги фикр асосланади.

Бундан ташқари, параграфда асосланадики, давлат бошқаруви органлари тўғрисида қонун қабул қилиниб, унда ижро ҳокимияти тизимига кирадиган давлат бошқаруви органларининг турлари, уларнинг асосий вазифа ва функциялари мустаҳкамлаб қўйилса, мақсадга мувофиқ.

Ушбу бобнинг “Ижро ҳокимияти ҳуқуқ ижодкорлик фаолиятининг назарий-ҳуқуқий асослари” мавзусидаги иккинчи параграфи ижро ҳокимиятининг олий органи бўлган Ҳукуматнинг ҳуқуқ ижодкорлик, жумладан, қонун ижодкорлик жараёнидаги фаолиятининг назарий-ҳуқуқий асосларига бағишланган.

Мазкур параграфда таъкидланадики, турли давлатларда қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектлари доираси, рўйхати ҳар хил бўлиши баробарида, аксари давлатларда ижро ҳокимиятининг олий органи бўлган Ҳукумат мазкур ҳуқуқ соҳиби сифатида эътироф этилганлиги ва қонун лойиҳаларининг аксари қисми ушбу субъект томонидан парламентга киритилиши – ижро этувчи ҳокимиятининг моҳиятидан келиб чиқади, зеро, ижтимоий ҳаётнинг деярли барча муҳим соҳаларида давлат бошқаруви ижро ҳокимияти органлари фаолияти орқали амалга оширилади.

Ушбу параграфда асосланадики, ижтимоий муносабатларнинг мураккаблиги, янгиларининг шиддатли равишда вужудга келиши тез ва аниқ ҳуқуқий тартибга солишни талаб этади. Давлат ва ҳуқуқ назариясидан маълумки, қонунлар аниқ, қатъий белгилаб қўйилган тартиб ва асосларда, муайян босқичларни ўташ орқали қабул қилинади. Муҳими, қонунлар “давлат ва жамият ҳаётининг энг муҳим масалалари”ни ҳуқуқий тартибга солиш мақсадида қабул қилиниб, уларда муҳим масалалар умумий тарзда мустаҳкамлаб қўйилади. Ижро этувчи ҳокимият ҳужжатлари эса қонунлардаги умумий қоидаларни конкрет муносабатларга тадбиқ этиш мақсадида уларнинг мазмунини конкретлаштиради, аниқлаштиради. Шу боис, илмий адабиётда “ижро этувчи ҳокимиятнинг ҳуқуқ ижодкорлик фаолияти ҳокимиятлар бўлиниши принципига унчалик мос келмайди, чунки ижро ҳокимияти қонунларнинг ижросинигина ташкил этиши керак”, “қонунчилик функциясини ижро ҳокимиятига – Ҳукуматга “ўтказиш” ҳокимиятлар бўлиниши принципини йўққа чиқаради” деган фикрлар бугунги кун давлатчиликлари ва ҳуқуқий тартибга солиш реалликларига мос келмайди. Ижро ҳокимияти органларининг қонун ости характеридаги ҳуқуқ ижодкорлиги қонунларнинг ижросини таъминлашда самарали ва зарурий механизмдир.

Ишда ижро этувчи ҳокимият юқори органи бўлган Ҳукумат томонидан қонун лойиҳалари Қонунчилик палатасига киритиш жараёнидаги Ҳукуматнинг расмий вакилининг мақомини қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйиш зарурлиги асосланади.

Қонун яратиш жараёнидаги негатив ҳолатлардан бири бўлган –қонун лойиҳаларини тайёрлаш жараёнидаги идоравий ёндашув - лойиҳанинг муқобил вариантларини тайёрлаш орқали бартараф этилиши мумкинлиги асослантирилади. Диссертант томонидан кейинги пайтларда бир қонунга

Қонунчилик палатасининг тегишли қўмиталари томонидан киритиладиган турли ўзгаришлар алоҳида-алоҳида қонунлар қабул қилиш орқали амалга оширилиши амалиёти ўрнига, бир қонунга киритиладиган барча ўзгаришлар бир қонун орқали ҳамда турли қонунларга маълум бир вақт ичида киритиладиган ўзгаришлар битта қонунда жамланиб киритилса, мақсадга мувофиқлиги ҳақида фикр илгари сурилади.

Ушбу параграфда ижро ҳокимияти норматив ҳужжатлари билан давлат раҳбари бўлган Президентнинг асосий норматив ҳужжати бўлган Фармон ўртасидаги боғлиқлик тадқиқ этилиб, таъкидланадики, гарчи бу ҳужжатлар ижроия, қонун ости ҳужжати мақомига эга бўлса-да, айти пайтда Фармон - давлат бошлиғининг норматив ҳужжати, шу боис у бошқа қонун ости ҳужжатларидан ўз салоҳияти, юридик нуфузи билан фарқ қилади. Муҳими, бугунги кунда давлат раҳбарининг ушбу кўринишдаги норматив – ҳуқуқий ҳужжати ҳамда қарорлари мамлакатда қонунларнинг ижросини таъминлашда муҳим ҳуқуқий восита вазифасини самарали ўтамоқда.

Тадқиқотда ижро ҳокимияти олий органи – Вазирлар Маҳкамасининг ҳуқуқ ижодкорлик фаолияти ва ушбу орган томонидан тайёрланадиган қонун лойиҳаларининг сифати кўп жиҳатдан ҳукумат аппарати таркибидаги юридик масалалар бўйича департамент фаолиятига, ундаги ходимларнинг илмий салоҳиятига боғлиқлигини эътиборга олиш зарурлиги, шу боис, қонун лойиҳаларини тайёрлаш фаолиятига салоҳиятли юристларни, қонун яратиш жараёни бўйича мутахассис олимларни (зарур ҳолларда ҳақ тўлаш эвазига) жалб этиш механизмини шакллантириш масаласи долзарблиги таъкидланади. Бундан ташқари, Вазирлар Маҳкамаси юридик масалалар бўйича департаменти мамлакатимизнинг олий юридик ўқув юртлари олимлари билан қонун ҳужжатлари лойиҳаларини тайёрлашда ҳамкорлик муносабатларини янада кучайтириши икки томонга ҳам фойдали, чунки бундай ҳамкорлик олимларга қонун яратиш жараёни амалиёти юзасидан аниқ тасаввурга эга бўлиш, тадқиқот учун “озуқа” олиш имконини беради, деган фикр илгари сурилади.

Ушбу бобнинг “Ижро ҳокимиятининг ҳуқуқ қўллаш фаолияти: назарий-ҳуқуқий таҳлил” мавзусидаги учинчи параграфида ҳуқуқ қўллаш фаолиятининг муҳим субъекти бўлган ижро этувчи ҳокимиятининг шу масаладаги фаолияти назарий-ҳуқуқий асослари таҳлил этилади.

Мазкур параграфда таъкидланадики, ижро ҳокимияти органлари бошқа ҳокимият тармоқлари органларига нисбатан энг кўп ҳуқуқ қўллаши - мазкур ҳокимиятнинг бу фаолияти мазмун ва моҳиятига алоҳида хусусият бахш этади. Ижро этувчи ҳокимиятнинг ҳуқуқ қўллаш фаолияти ва ҳуқуқ қўллаш ҳужжатларининг назарий-ҳуқуқий жиҳатлари таҳлил этилиб, бу ҳодисаларга муаллифлик таърифи берилган: “Ижро ҳокимияти органларининг ҳуқуқ қўллаш фаолияти бу – конкрет ҳолат ва фактларга нисбатан тегишли ҳуқуқ нормасини қўллаб, уни ҳал этишга қаратилган махсус давлат-ҳокимий фаолиятидир”.

Ушбу параграфда ижро ҳокимияти ҳуқуқ қўллаш актига ҳам муаллифлик таърифи берилган: “Ижро ҳокимияти органи томонидан чиқариладиган ҳуқуқ қўллаш акти – бу ваколатли давлат органи ёки мансабдор шахснинг конкрет ҳолатга тегишли ҳуқуқ нормасини қўллаш бўйича алоҳида ҳуқуқ субъектига

қаратилган ва ўзида индивидуал давлат ҳокимий амрни ифодалаган расмий ҳужжатдир”.

Диссертант қабул қилинадиган юридик ҳужжатларнинг катта қисми ижро ҳокимияти органларига тўғри келар экан, бу ҳужжатларга нисбатан алоҳида талаблар қўйилиши, юридик техника қоидаларига риоя этиш - ушбу ҳуқуқни қўллаш ҳужжатларининг конкрет муносабатларни самарали ҳал этишни таъминлашини, шу муносабат билан ижро ҳокимияти органлари тизимидаги ҳуқуқ қўллаш субъектларининг ҳуқуқий онги, маданияти, юридик техника асосларини ўзлаштириш масаласи долзарб эканлигини таъкидланади.

Шу муносабат билан ижро ҳокимияти органларидаги ҳуқуқ қўллаш фаолияти субъектларининг юридик билим асосларини, айниқса юридик техника қоидаларини ўзлаштириши масаласи зарурлиги асосланиб, тегишли хулосалар шакллантирилган.

ХУЛОСА

Тадқиқот олдига қўйилган вазифаларни амалга ошириш жараёнида диссертация объектини ташкил этган ижтимоий муносабатларни тадқиқ этиш ва юридик фан эришган ютуқлар ҳамда давлат-ҳуқуқий амалиёт таҳлили қуйидаги илимий-назарий хулосаларни ва амалий тусдаги таклифларни илгари суришга асос бўлди:

1. Диссертантнинг таъкидлашича, “ҳокимият” тушунчаси қадимий тушунча бўлиб, у кишилик жамияти шаклланиши биланоқ вужудга келган ва ижтимоий характерга эга бўлган. Сиёсий ҳокимият эса кишилик жамияти тарихида давлат ва ҳуқуқ пайдо бўлиши билан бирга пайдо бўлган. У ижтимоий ҳокимият бошқа шаклларида фарқ қилган ҳолда махсус бошқарув аппаратида, зарур ҳолларда мажбурлов кучига таяниши, умуммажбурий ҳокимий иродага эгаллиги билан ажралиб турган. Шунингдек, тадқиқотчи томонидан кишилик жамияти тараққиётининг ҳар бир даврида ҳокимият ва унинг моҳияти, жамият ва кишилар ҳаётида тутган ўрни масаласида фикр юритиб келинганига қарамай, бугунги кунга қадар илмий адабиётларда ҳокимият ҳақида ягона ёндашув мавжуд эмаслиги таъкидланади. Диссертант, шу ўринда, ушбу ижтимоий ҳодисага муаллифлик таърифини беради: Ҳокимият – бу бир субъектнинг бошқа субъектга (объектга) турли воситалар ёрдамида унинг фаолиятини ўзи (субъект) истаган йўналишда ҳаракатланишига эришиш мақсадида таъсир кўрсатиш лаёқатида ифодаланадиган бўйсунуш ва бўйсундириш муносабатларига асосланадиган ижтимоий муносабатлардир.

Ҳокимият бу – кишилик жамияти шаклланган даврдан бошлаб инсонлар ва инсонларнинг турли бирликлари, уюшмалари ўртасида вужудга кела бошлаган, бир субъект бошқа субъект хатти-ҳаракати ва фаолиятига турли воситалар ёрдамида таъсир этиш йўли билан ўз амр-иродасини ўтказиш лаёқати ва имкониятида ифодаланадиган мураккаб ижтимоий муносабатдир.

- Ҳокимият кишилик жамияти шаклланиши билан вужудга келган бўлиб, унинг генезиси ижтимоий ривожланиш билан боғлиқдир. Ҳокимият – жамият ривожланиши натижаси ва маҳсулидир;

- Ҳокимият ҳар қандай кишилик ҳамжамиятига, жамоасига хос ижтимоий ҳодиса. Ҳокимиятнинг моҳияти бир субъектнинг ўз мақсади йўлида бошқа субъект фаолиятига махсус воситалар билан таъсир ўтказиш, ўз иродасига бўйсундириш лаёқатидир;

2. Гарчи, ҳокимият ҳақида мустақил фан – “кратология” шаклланаётганлигини эътиборга олган ҳолда, унинг объектини сиёсатшунослик, социология, фалсафа ва юридик фанлар билан чегаралаш масаласи кун тартибига чиқаётган бўлса-да, шу ўринда, “Давлат ва ҳуқуқ назарияси”, “Ҳозирги замон давлати ва ҳуқуқи назарияси муаммолари” ўқув курсларида ҳокимият ва унинг тушунчаси, ижтимоий ҳокимият турлари ва моҳиятига бағишланган алоҳида мавзу ажратиш зарур .

Юридик тадқиқотларнинг муҳим бир йўналиши сифатидаги ушбу категорияни юридик фанлар тизимида бой сиёсий ва ҳуқуқий фикрларга асосланган ва бугунги кун реалликларига таянган ҳолда сифат жиҳатдан янги бир босқичга кўтариш – давлат-ҳуқуқий билимларни чуқурлаштиришга хизмат қилиши шубҳасиз.

Бундан ташқари, ижтимоий ҳокимият ва унинг тараққиёт босқичларига, хусусан, Шарқ сиёсий-ҳуқуқий таълимотидаги ҳокимият тўғрисидаги қарашларга бағишланган махсус илмий-тадқиқот ишларининг кўламини кенгайтириш зарур. Зотан, бугунги кунда миллий юридик фанда ҳокимиятнинг назарий-ҳуқуқий масалаларига бағишланган монографик тадқиқотлар деярли етарли эмаслигини таъкидлаш жоиз.

3. Ҳокимият ҳақидаги илмий манбаларда бир неча атамалар мазмуни ва моҳиятини, хусусан, “ижтимоий ҳокимият”, “ижтимоий ҳокимият турлари”, “ибтидоий жамиятдаги ижтимоий ҳокимият” каби тушунчаларга аниқлик киритиш зарурати мавжуд, масалан, илмий адабиётдаги “ижтимоий ҳокимият” тушунчасини икки хил маънода тушуниш мумкин:

А) давлатли жамиятгача бўлган ибтидоий жамоа тузумидаги ижтимоий ҳокимият сифатида;

Б) ҳар қандай жамиятда мавжуд ҳокимиятнинг барча кўринишларини ўз ичига оладиган ижтимоий ҳокимият сифатида.

Чунки, оиладаги ҳокимият, гуруҳдаги ҳокимият, давлатли жамиятдаги ҳокимият типиклиги, кўп намоён бўлиши боис, ижтимоий характерга эга. Шу боис, бу икки тушунчани бир-биридан ажратиш учун, давлатгача бўлган ҳокимиятни “ибтидоий ижтимоий ҳокимият” дейиш мақсадга мувофиқ.

4. Давлат ҳокимияти ўзининг тахминан беш минг йиллик тарихи давомида шаклан ва мазмунан ўзгариб келаётганлигига қарамай, унинг моҳияти ўзгармаслигича қолмоқда. Бунда, муайян ҳудуддаги аҳолига умумий тартибот ўрнатиш мақсадида таъсир кўрсатиши; умуммажбурий қоидаларнинг бажарилишини таъминлаш ва куч ишлатишга бўлган ҳуқуқ жамиятнинг турли тузилмалари ичида фақат давлатгагина тегишли бўлиши – давлат ҳокимиятининг моҳиятини англатади.

5. Тадқиқотчининг фикрича, илмий адабиётда давлат ҳокимиятини тушуниш масаласида муайян ноаниқлик мавжуд, бошқача айтганда, бу масалада турлича ёндашувлар мавжудлиги қайд этилади:

- А) сиёсий ҳокимият билан давлат ҳокимияти айнан тушунчалар эканлиги;
- Б) давлат ҳокимияти сиёсий ҳокимиятнинг муҳим бир шакли эканлиги.

Диссертантнинг фикрича, сиёсий ҳокимият тушунчаси билан давлат ҳокимияти тушунчасини айнанлаштириш методологик жиҳатдан унча тўғри бўлмай, бу реал борлиққа ҳам унчалик мос келмайди. Чунки, бир қатор ривожланган демократик давлатларда партияларнинг, жамоат бирлашмаларининг жамиятда ижтимоий ҳаётнинг барча томонларига ва масалаларига таъсири катта эканлиги аён. Шу боис, давлат ҳокимиятини сиёсий ҳокимиятнинг асосий шакли сифатида тушуниш мақсадга мувофиқ ва ҳақиқатга яқин.

6. Ижтимоий ҳокимиятнинг муҳим бир кўриниши бўлган давлат ҳокимияти ва унинг моҳияти ҳақида фикр юритиш асосида қуйидаги ёндашувларни илгари суриш мумкин:

- тахминан беш минг асрлик тадрижий ривожланиш даврини бошидан кечирган давлат ҳокимияти ўтган вақт давомида ҳам мазмунан, ҳам шаклан, ҳам ташкилий жиҳатдан жиддий ўзгаришларга юз тутгани ҳолда, унинг моҳияти билан боғлиқ жиҳатлари ўзгармас ҳолда қолмоқда, яъни давлат ҳокимияти бу муайян субъектнинг умумий манфаатлар нуктаи-назаридан бошқаларни махсус воситалар ёрдамида ўз иродасига бўйсундириш лаёқатидир;

- давлат ҳокимиятининг ижтимоийлик жиҳати кейинги асрларда давлатнинг ижтимоий моҳиятини кўрсатувчи, белгиловчи мезон сифатида намоён бўлмоқда;

- давлат ва давлат ҳокимияти ҳақида қарашлар узоқ тарихга эга бўлишига қарамай, бугунги кунда ҳам у бир қатор ижтимоий фанларнинг предметиға кирувчи, бугунги кун реалликлари асосида чуқур тадқиқ этилишини тақозо этувчи ҳодисалигича қолмоқда;

- давлат ҳокимиятининг легитимлилигини таъминлаш — чинакам ҳокимиятлар бўлиниши ва ҳуқуқий қонун устуворлиги ҳамда ҳуқуқ ҳукмронлигига эришиш орқали амалга ошиши мумкин;

- глобаллашув жараёнлари ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларига, жумладан, давлат фаолиятининг йўналишларига ўз таъсирини ўтказмай қолмайди, шунга қарамай, ҳозирги ахборот асри шароитида ҳам давлатнинг субстанционал, ҳудудий ва институционал элементлари, айниқса, суверенитет масалаларининг мумтоз аҳамияти тўла сақланиб қолмоқда. Глобаллашув жараёни ва давлатлар ўртасидаги интеграция жараёнларининг чуқурлашуви давлатнинг мумтоз белги ва хусусиятларига таъсир этиши мумкин, бироқ бу жараённи сунъий тезлаштириш ёки сунъий секинлаштириш бирдек мақсадга номувофиқ, бинобарин, ҳар бир давлат ўзига хос ҳодиса бўлиб, унинг тақдири яхлит бир халқ тақдири билан узвий боғлиқдир.

7. Ижро ҳокимияти назариясида ижро ҳокимиятининг ҳокимият тармоғи сифатида хусусиятлари бошқа ҳокимият тармоқларига нисбатан кам тадқиқ этилган. Ижро ҳокимиятининг конституциявий асослари ҳам бошқа ҳокимият тармоғига нисбатан камроқ, бундай ҳолат нафақат Ўзбекистон, балки деярли барча МДХ мамлакатлари конституцияларига хос жиҳат, дейиш мумкин.

Айниқса, ижро ҳокимиятининг тизими ва тузилмасига оид нормалар етарли даражада эмас. Ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи ва суд органлари тизими ва тузилмаси, нисбатан аниқ конституциявий мустақамлаб қўйилиши билан бир қаторда, конституциявий нормалар мазмунидан ижро ҳокимияти тизими ҳақида тўла тасаввурга эга бўлиш мумкин, деб бўлмайди. Шунини инобатга олган ҳолда, Конституцияда ижро ҳокимияти тизими аниқ белгилаб қўйилиши мақсадга мувофиқ.

8. Ҳокимиятлар бўлиниши принципининг барча давлатлар учун умумий ҳисобланган қоидалари мавжудлиги билан бир қаторда, бу принцип ҳар бир даврда, ҳар бир давлатда, қатор ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва бошқа омиллар таъсири остида маълум даражада ўзига хосликка эга бўлиши муқаррар; мазкур принцип бир неча асрлардан бери қўлланиб келинаётган бўлишига қарамай, унинг барча қоидалари тўла ва бекаму-кўст амалга ошган давлатни кўрсатиш қийин; бу принцип амалиёти худди демократия каби диалектик зиддиятли динамик ривожланиш жараёнидадир.

Ҳокимиятларнинг бўлиниши, айти пайтда ҳокимиятлар бирлигини тақозо этади. Шу боис, бугунги кунда ҳокимият тармоқларининг мустақиллиги, бўлиниши баробарида, уларнинг бир-бирини тўлдириши, ўзаро муносабат ва ҳамкорликка асосланган янги тип (субсидиар) муносабатлар палласига киришиши содир бўлмоқда.

9. Ҳокимиятлар бўлиниши принципи ҳокимият тармоқларининг ўзаро тенглигини тақозо этса-да, амалда ижро этувчи ҳокимиятнинг ўзига хос ўринга эга эканлигини таъкидлаш лозим. Бунинг субъектив сабаблари билан бир қаторда, реал объектив омиллари ҳам мавжуд: бошқарув, молиявий, кадрлар ҳамда институциявий жиҳати ва жамиятни бошқаришнинг реал имконияти мавжудлиги, умумажбурий норматив ҳужжатлар чиқариши ва уларнинг ижросини таъминлаш учун зарур бўлган мажбурлов кучига эгаллиги каби ҳолатлар. Шу боис, жамият ривожининг маълум даврларида муайян омиллар таъсири остида ижро ҳокимиятининг кучайиши ҳолати юз бериши мумкин, айрим ҳолларда (трансформация, яъни бир тузумдан бошқасига ўтиш даврида) бу ҳолат позитив характерга ҳам эга бўлиши мумкин. Ўзбекистонда маъмурий-буйруқбозликка, иқтисодда якка мулк ҳукмронлигига асосланган жамиятдан янги демократик жамиятга ўтиш даврида кучли ижро ҳокимияти объектив зарурат бўлиб, у ўтиш даврининг кескин асоратларсиз кечишини таъминлаб берди.

10. Ижро ҳокимияти назарияси ва амалиёти мураккаб ривожланиш жараёнини бошдан кечирмоқда. Айти пайтда “Ижро ҳокимияти”, “ижро ҳокимияти органлари”, “ижро ҳокимияти субъектлари”, “ижро органлари”, “давлат бошқаруви”, “давлат бошқаруви органлари”, “бошқарув органлари” каби тушунчаларни аниқлашда чалкашлиklar мавжуд. “Ижро ҳокимияти органлари” тушунчаси билан “давлат бошқаруви органлари” атамалари ўртасидаги муносабат ва нисбат кейинги йилларда анча мунозарага сабаб бўлди. Боиси, ҳокимиятлар бўлиниши принципининг давлат ҳокимиятини ташкил этишга жорий этилиши билан “давлат бошқаруви органлари” атамасига “эҳтиёж” камайди. Ҳатто, айрим давлатлар Конституцияси бу атамадан умуман

воз кечишди. (масалан, РФ). Юқорида қайд этганимиздек, ижро ҳокимиятининг институционал ва функционал жиҳатлари ўртасидаги муносабатни таҳлил этишда бошқарув органлари ва ижро ҳокимияти органлари ўртасидаги муносабат ва нисбатни аниқлаш муҳимдир. Бу масала назарий-илмий аҳамиятга эга. Юқоридагиларга асосланиб айтиш мумкинки, назарий жиҳатдан барча ижро ҳокимияти субъектлари айна пайтда, давлат бошқарув органлари ҳисобланади, Ижро этувчи ҳокимият давлат бошқаруви органларининг кундалик, жорий фаолиятида намоён бўлади. Юқоридаги атамалар масаласида шуни таъкидлаш керакки, илмий маконда, қонунчиликда “давлат бошқаруви органлари” ва “ижро ҳокимияти органлари” атамалари ёнма-ён мавжуд бўлиши мумкин.

11. “Ижро ҳокимияти органлари”, “ижро ҳокимияти субъектлари”, “ижро органлари” ва “давлат бошқарув органлари” каби атамаларнинг қўлланилишида давлат-ҳуқуқий амалиётида ҳамда тегишли қонунчиликда ушбу тушунчалар ўртасидаги фарқнинг мавжуд эмаслиги, бу масалада илмий адабиётларда ҳам ягона ёндашувнинг йўқлигини эътиборга олган ҳолда, мазкур тушунчалар юзасидан айрим аниқликлар киритиш зарурати мавжуд. Хусусан, ижро этувчи ҳокимият субъектлари доираси “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги Қонун нормалари мазмунидан англашилса-да, бироқ ижро этувчи ҳокимият тизимига кирувчи органлар алоҳида нормада кўрсатилмаган.

Шунингдек, гарчи Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги Қонуннинг 1-моддаси 2-бандида ижро этувчи ҳокимиятнинг тизими нисбатан мустаҳкамланган бўлса-да, бироқ ушбу бандда ижро этувчи ҳокимият тизими тўлиқ ифодаланган, деб бўлмайди. Чунки, унда ижро ҳокимиятининг қуйи бўғини – маҳаллий ижроия ҳокимияти органи кўрсатилмаган.

Шу билан бир қаторда, тадқиқот ишида ушбу қонунда, “хўжалик бошқаруви органи” ва “хўжалик юритишнинг шакли” тушунчалари мазмуни ҳамда улар ўртасидаги фарқ унчалик аниқ эмаслиги таъкидлаб ўтилади; бундан ташқари, қонуннинг 6-моддаси 1-бандидаги “идоралар ҳамда давлат ва хўжалик бошқарувининг бошқа органлари” атамаси мазмуни ҳам мавҳум бўлиб кўринади; ушбу ўринда қонун чиқарувчи “давлат бошқарувининг бошқа органлари” атамаси деганда кўмиталар, агентликлар, марказлар ва инспекцияларни назарда тутган, деган хулосага келиш мумкин, аммо бу ҳолда, ушбу банддаги “идора” атамаси қандай ташкилий-ҳуқуқий шаклларни ўз ичига олиши мумкинлиги аниқ бўлмай қолади.

12. Ижро ҳокимияти тизимига кирадиган ташкилий-ҳуқуқий шаклларнинг хилма-хиллиги, вазирлик, давлат кўмиталари, кўмиталар, агентликлар, марказлар, инспекциялари фаолиятининг мураккаблиги ва кўп қирралиги боис, уларнинг аниқ ҳуқуқий мақоми, ваколатлари, асосий вазифа ва функцияларини қонун шаклида мустаҳкамланиб қўйишга эҳтиёж сезилмоқда. Шу жиҳатдан олганда, бундай норматив-ҳуқуқий ҳужжатда ижро этувчи ҳокимият тизимига кирувчи марказий идораларнинг тушунчаси, ўзига хос хусусиятлари, бири-биридан фарқи, ҳуқуқий мақоми, вазифа ва функцияларининг ифодаланиши нафақат ташкилий-амалий жиҳатдан, балки муайян илмий аҳамиятга ҳам эга.

13. Ҳокимият тизимида ижро этувчи ҳокимиятнинг ўрнини аниқлашда унинг қонун чиқарувчи ҳокимият билан ўзаро муносабати масаласига эътибор қаратиш муҳим аҳамиятга эга. Қонун чиқарувчи ҳокимият ҳокимият тизимида ўзига хос ўрин тутadi. Бу ўзига хослик унинг вакиллик органи ва ўзида халқ ҳокимиятчилигини ифодалаши ҳамда барча ҳокимият тармоқлари фаолиятининг, мақомининг ҳуқуқий асосларини белгилаш ваколатига эга эканлиги билан тавсифланади. Шу боис, илмий адабиётларда қонун чиқарувчи ҳокимият ҳокимият тармоқлари тизимида бирламчи ўринни эгаллайди, деган қарашлар мавжуд. Ўз ўрнида, адабиётларда ҳокимиятлар бўлиниши принципининг моҳияти уч ҳокимият тармоғининг ўзаро тенглиги ва мувозанатини ҳам тақозо этиши қайд этилади. Шу жиҳатдан олганда, ҳокимият тармоқларининг мувозанатини таъминлаш мақсадида, ҳокимият тизимида қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг таъсирли ўринга эга бўлишига эришиш зарурлигига эътибор қаратилади. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасидаги энг муҳим вазифа бу қонунчилик ҳокимияти бўлмиш мамлакат Парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришишдан иборат. Бироқ қонунчилик ҳокимиятининг бундай таъсирга эга бўлиши унинг ваколати доирасида бўлиши лозим.

Бунда қонун чиқарувчи ҳокимият мақомини кўтаришнинг муҳим йўлларида бири сифатида, энг аввало, ушбу ҳокимият тармоғининг ҳуқуқий асосларини ҳамда унинг назорат функцияси билан боғлиқ ваколатларини амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш, шунингдек, депутат (аъзо)лар профессионализминини кўтариш, яъни Парламентда юқори малакали, катта илмий салоҳиятга эга бўлган ҳуқуқшунос, иқтисодчи ва бошқа ижтимоий соҳа вакилларини кўпроқ бўлишини таъминлашга эришиш зарур.

14. Қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият ўртасидаги муносабатлар масаласи нафақат трансформация жараёнини бошидан кечираётган МДҲ мамлакатлари давлат қурилиши амалиётида, балки ғарб давлатчилигида ҳам олимлар ва бошқа мутахассисларнинг жиддий илмий баҳслари объекти бўлиб қолмоқда. Асосий мунозара икки масала бўйича, яъни қонун чиқарувчи ҳокимият билан ижро этувчи ҳокимият ўртасидаги нисбатнинг оптималлиги муаммоси ва қонун чиқариш ваколатининг қонун чиқарувчи ҳокимият томонидан ижро ҳокимиятига ўтказиш (делегация қилиш) – масалаларига доирдир¹. Таъкидлаш керакки, илмий манбаларда ҳокимиятлар бўлиниши назарияси моҳиятига қонунчилик ваколатларини “узатиш” амалиёти моҳиятан зид келса-да, деярли барча мамлакатларнинг давлатчилик амалиётида мазкур ҳолатнинг мавжудлигини кузатиш мумкин. Бунда ижро ҳокимиятининг белгилаб қўйилган ваколатлари доирасидан чиқиб кетмаслигининг кафолати сифатида ҳокимиятнинг бошқа тармоқлари томонидан самарали назоратни амалга ошириш муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатиш мумкин.

¹ Каранг: Марченко М.Н. Разделение властей в государственном механизме // Проблемы теории государства и права. - М.: Юрист, 2006. – С. 237.

15. Ижро ҳокимияти фаолияти юзасидан парламент назоратининг кучайиб бориши объектив ва зарурий жараёндр. Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги қонуннинг 6-моддаси 3 ва 6 - бандларида мустаҳкамланган қоидалар қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг ижро этувчи ҳокимиятга нисбатан “бир-бирини тийиб, мувозанатда ушлаб туриш” механизмининг янги сифат жиҳатига ўтаётганлигидан далолат беради. Бунда икки ҳокимият тармоғи ўртасидаги муносабатларда ушбу демократик ҳуқуқий асосни ҳаётга татбиқ этиш ва ижобий амалиётни шакллантириш масаласи долзарб аҳамият касб этмоқда.

16. Ижро этувчи ҳокимият билан суд ҳокимияти ўртасидаги муносабат жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида алоҳида хусусиятга эга. Чунки ҳуқуқий давлат қуриш вазифаси мустақил суд ҳокимиятининг шаклланиши ва унинг юксак нуфузга эга бўлишини тақозо этади. Судлар одил судловни амалга ошириш билан бир қаторда, ҳуқуқий низоларни ҳал этиш орқали инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилади. Бинобарин, ижро ҳокимияти томонидан (унинг тегишли субъектлари томонидан) фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига ҳамда қонуний манфаатларига риоя этилиши устидан чинакам суд назоратининг мавжудлиги – ижро этувчи ҳокимият фаолиятида қонунийлик мустаҳкамланишининг муҳим омилларидандир.

Айни пайтда, бугунги кунда мамлакатимизда шаклланган ва амал қилаётган суд назоратини янада такомиллаштириш зарурати мавжудлигини эътироф этган ҳолда, ижро ҳокимияти таркибига кирадиган ҳуқуқни муҳофаза этувчи органлар томонидан инсон ҳуқуқларига, айниқса гумондор, айбланувчи, ушлаб турилганлар, жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётганларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларига риоя этилиши устидан суд назоратини янада такомиллаштириш, чунончи, суд назоратини қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораларидан ташқари, давлат мажбурлов чораларининг бошқа шаклларида тадбиқ этиш жамиятнинг умумий ривожланиши, ҳуқуқий маданиятнинг ошиши ва суд ҳокимиятининг янада мустаҳкамланиши жараёнлари билан ҳамоханг тарзда изчиллик билан амалга оширилиши лозим. Бундан ташқари, Конституциявий Суднинг назорат объектлари доирасини жамият ривожига мос ҳолда босқичма-босқич кенгайтириш, бу жараёнда, инсон ҳуқуқларини янада таъминлаш нуқтаи назаридан индивидуал шикоят институтини киритиш лозим.

17. Судлар нафақат давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг қарорларини, балки ҳар қандай қонунга зид идоравий қонун ости актлари ҳаракатини тўхтатиб қўйиш ваколатига ҳам эга бўлиши лозим. (масалан, РФдаги каби).

18. Президентлик институти инсон ҳуқуқларининг кафили ва ҳокимият тармоқларининг ўзаро мувозанатда ва мутаносиб ишлашини таъминлашга масъул орган сифатида барқарорлик ва ижтимоий тотувликни таъминлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Шу ўринда, Президентлик институтининг тутган ўрни ва роли жамиятнинг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ривожланиши сифати ва суръатига боғлиқ ҳолда ривожланишини таъкидлаш жоиз. Хусусан, мураккаб ўтиш даврида Президент бошчилик қилган кучли ижро этувчи ҳокимиятга эҳтиёж мавжуд бўлиб, тарихан у ўзининг самарасини кўрсатди. Жамият

ривожининг ҳозирги босқичида, яъни демократия асосларининг кучайиши шароитида Президентлик институти ҳокимиятнинг тармоқларидан алоҳида, уларнинг самарали ва мутаносиб ишлашини таъминлайдиган самарали институт сифатида ўзини намоён этмоқда.

19. Бугунги кунда Президентлик институтининг ижро ҳокимиятига, унинг шаклланишига таъсир кўрсатишининг етарли механизми мавжуд, шу билан бир қаторда, кейинги йилларда Президентнинг айрим ваколатларининг Сенатга ва Бош вазирга берилиши, мамлакатимизда парламентаризмнинг жиддий равишда такомиллашаётганлигини кўрсатиб турибди.

Давлат-ҳуқуқий ислохотларнинг ва жамият ривожининг ҳозирги босқичида Президентнинг ижро ҳокимиятига доир ваколатлари мамлакатда барқарорлик ва қонунийликни таъминлашга хизмат қилади; шу нуқтаи-назардан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 89-моддаси ва 93-моддасига асосланган ҳолда Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида раислик қилиши, ҳукумат ваколатига кирувчи масалалар юзасидан қарорлар қабул қилиши, шунингдек, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ва фармойишларини, Ўзбекистон Республикаси Бош Вазири фармойишларини бекор қилиш юзасидан ваколатлари умумдават манфаатларига хизмат қилади, ҳокимият тармоқлари ўртасида ўзаро ҳаракат ва мувозанатни таъминлашга қаратилган.

20. Юқорида қайд этилганидек, ҳокимиятнинг бошқа тармоқлари тизимига оид конституциявий нормалардан келиб чиққан ҳолда, ижро этувчи ҳокимият тизимининг конституциявий - ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлаш зарур. Хусусан, унинг таркибига кирувчи маҳаллий ижроия ҳокимияти органларини ушбу ҳокимият тармоғининг тизими ҳақидаги нормада мустаҳкамлаб қўйиш зарур. Бинобарин, тегишли моддалар мазмуни таҳлилидан маҳаллий ижроия органлари ижро этувчи ҳокимиятнинг бўғини эканлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин. Бундан ташқари, маҳаллий ижроия ҳокимияти органларининг ижро этувчи ҳокимиятнинг қуйи бўғини эканлиги хусусида Конституциянинг 101 – моддаси 1-бандидаги маҳаллий ижро этувчи ҳокимият фаолиятининг ижроиявий тусга эга эканлигидан; 102-модданинг 1-бандида “Вакиллик ва ижроия ҳокимиятини тегишлилигига қараб вилоят, туман ва шаҳар ҳокимлари бошқаради”, деган Конституциявий қоидалар мазмунидан гарчи Конституцияда, маҳаллий ҳокимликлар ижро ҳокимиятининг қуйи бўғинини ташкил этиши алоҳида ажратиб кўрсатилмаган бўлса-да, бироқ юқорида кўрсатилган нормаларнинг умумий мазмунидан шундай маънони англаш мумкин.

Айни пайтда, Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги қонун нормалари мазмунидан (1-м. 2-б., 6-м. 2-б., 11 м.20-м. 7-б.) ижро этувчи ҳокимият тизими ўз ичига ҳукумат, вазирликлар ва бошқа давлат ва хўжалик бошқаруви органлари ҳамда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларидан иборатлиги кўрсатилган. Шу жиҳатдан олганда, Ўзбекистонда ижро этувчи ҳокимият тизими ҳукумат ва унинг таркибига кирадиган вазирликлар, давлат қўмиталари ва бошқа давлат ва хўжалик бошқаруви органлари ҳамда ҳокимлар бошчилиқ

қиладиган маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларидан иборат, деб таъкидлаш мумкин.

21. Айтиш керакки, маҳаллий давлат ҳокимиятнинг ижро органларини номлашда қонун ҳужжатларида ва илмий адабиётда умумийлик кузатилмайди. Жумладан, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонун ва Конституцияда ижро этувчи ҳокимиятнинг маҳаллий бўғинини номлашда ҳар хиллик мавжуд: Конституциямизнинг 102-моддаси биринчи бандида маҳаллий “ижроия ҳокимият” ва “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги (1993) Қонунда “маҳаллий ижроия ҳокимият”, Вазирлар Маҳкамаси тўғрисидаги Қонуннинг 11-моддасида эса “маҳаллий ижро этувчи ҳокимият” деб кўрсатилган. Холбуки, юридик техника талаблари бу ҳолатни бартараф этишни тақозо этади. Шу боис, Конституция ва маҳаллий ҳокимият тўғрисидаги махсус қонунда ишлатилган – “маҳаллий ижроия ҳокимият” – атамасига қонун ҳужжатларини мувофиқлаштириш зарур.

22. Маҳаллий давлат ҳокимиятининг юқори бўғин (вилоят) раҳбарларини давлат раҳбари томонидан тайинлаш тартиби самарали эканлигини нафақат Ўзбекистонда, балки МДХ мамлакатлари давлатчилиги ривожланишининг энг янги тарихи ҳам кўрсатиб турибди. Масалан, РФда ҳам 2004 йилдан бошлаб шундай тартиб жорий этилганлиги Ўзбекистоннинг бу борадаги тутган йўли тўғри эканлигини яна бир бор тасдиқлайди. Шу билан бирга, жамиятнинг демократик асослари мустаҳкамланиши билан боғлиқ ҳолда маҳаллий ҳокимият органларини сайлов йўли орқали шакллантириш масаласи долзарб бўла боради. Конституцияга ушбу масала юзасидан киритилган ўзгаришлар шу йўналишдаги дастлабки қадам бўлиб, у маҳаллий давлат ҳокимияти раҳбарлари бўлган – ҳокимларнинг масъулияти ошишига хизмат қилиши мумкин.

23. Ижро ҳокимияти мансабдор шахслари масъуллиги ва жавобгарлигини ошириш мақсадида уларни танлаш ва жой-жойига қўйишда қўйиладиган талабларни янгитдан замон талабларига мос ҳолда қайта кўриб чиқиш зарурати мавжуд. Шу мақсадда, ишда “Давлат хизмати” тўғрисидаги қонун қабул қилиш лозимлиги асослантирилган; диссертацияда бўлажак қонуннинг концепцияси ва тахминий ички тузилиши берилган.

24. Ижро ҳокимияти функциялари таҳлили унинг моҳияти ва аҳамиятини чуқурроқ мушоҳада этишга хизмат қилади. Ижро ҳокимияти функциялари бу ижро ҳокимиятининг мақсад ва моҳиятидан, бугунги кундаги вазифаларидан келиб чиқадиган фаолиятининг асосий ва бош йўналишларидир. Ижро ҳокимияти функциялари кўп томондан давлат функцияларига ўхшаб кетади. Бу ҳолат табиий, чунки, давлатнинг асосий ва аксари функциялари айнан ижро ҳокимияти органларининг кундалик фаолиятида орқали намоён бўлади. Шу боис, давлат ва ижро ҳокимияти функциялари ўртасида “генетик” узвийлик ва боғлиқлик мавжуд.

25. Ижро этувчи ҳокимият тизимида кирадиган давлат органлари, хусусан, ҳукумат мамлакат ҳудудида умуммажбурий тусга эга бўлган норматив тусдаги қарорлар, фармойишлар чиқариши боис, бу норматив ҳужжатлар шаклининг қонунчилик техникаси талабларига мос келиши масаласи алоҳида долзарблик касб этади. Айрим ҳолларда, ижро ҳокимияти органлари

тўғрисидаги Низомларда ва бошқа қонун ости ҳужжатларида ижро ҳокимияти органларининг вазифа ва функциялари аралашиб кетиш ҳолатлари мавжуд. Шу боис, ижро этувчи ҳокимият органлари аппарати таркибидаги юридик бўлим ходимларининг юридик назарий билимларини мустаҳкамлаш зарурати мавжуд. Ижро ҳокимияти органлари юридик бўлимлари юристларининг мунтазам равишда малака ошириш тизимини мукамал йўлга қўйиш идоравий ҳужжатларнинг шакли ва мазмунини қонунчилик техникаси талабларига мос ҳолда ишлаб чиқишда муҳим аҳамиятга эга.

26. Ижро ҳокимиятининг ҳуқуқ ижодкорлик фаолияти кенг миқёсда амалга оширилиб, у қонунларнинг ижросини таъминлашга қаратилган. Ижро ҳокимиятининг юқори органи бўлган Ҳукумат қонунчилик ташаббуси ҳуқуқининг энг фаол субъекти бўлиб, қонун лойиҳаларининг тахминан 85-90% фоизи мазкур орган томонидан парламентга киритилиши халқаро амалиётга ҳам хос. Бу ҳолат ижро ҳокимиятининг қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини амалга ошириш жараёнига нисбатан қатор талабларни қўяди, масалан, тақдим этилаётган қонун лойиҳаларининг илмий асосини ва юридик техника қоидаларига мослигини кучайтириш ва бошқалар. Шу жиҳатдан олганда, ҳукумат аппарати таркибидаги юридик масалалар бўйича департаментни юқори илмий салоҳиятли юрист кадрлар билан таъминлаш ва илмий муассасалар билан ҳамкорлигини янада кенгайтириш зарур.

27. Идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг номланиши, турлари, иерархияси масаласида қонунчиликда, амалиётда ва илмий манбаларда аниқлик йўқ. Масалан, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Қонуннинг 5-моддасида мавжуд идоравий норматив ҳужжатларнинг турлари ва иерархияси борасида қоидалар мавжуд эмас. Шу боис, “мазкур қонуннинг янги таҳририни қабул қилиш мақсадга мувофиқ. Унда норматив ҳуқуқий ҳужжатларнинг турлари, мақоми, ўзаро фарқи масалалари аниқ-тиниқ мустаҳкамлаб қўйилиши керак. Шунга боғлиқ ҳолда, тадқиқотчи томонидан “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги қонуннинг янги таҳририга муаллифлик варианты тайёрланиб, у Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Вазирлар Маҳкамасининг юридик масалалар бўйича Департаментига жўнатилиб, тегишли жавоб хатлари олинган.

28. Ижро ҳокимияти фаолиятида қонунийлик ва инсон ҳуқуқларига риоя қилинишини таъминлашни яхшилаш мақсадида ижро ҳокимияти фаолияти юзасидан жамоатчилик назоратини кучайтириш мақсадида жамоатчилик назорати институтининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш ва “Жамоатчилик назорати тўғрисида” қонун қабул қилиш зарурлиги илгари сурилган, бўлажак қонуннинг концепцияси ҳамда ички тахминий тузилиши келтирилган.

Ижро ҳокимияти фаолиятида инсон ҳуқуқларини таъминлашни такомиллаштиришга кўмаклашувчи омиллардан бири сифатида – мазкур тизим фаолиятининг янада очиқ-ошкоралигини таъминлаш эканлигини кўрсатиб ўтиш жоиз. Шу боис, ривожланган демократик давлатлар ва айрим МДХ мамлакатлари ҳамда миллий тажрибани эътиборга олган ҳолда ҳукумат фаолиятини аҳоли учун янаям яқин ва очиқ тизимга айлантириш зарурати мавжуд. Ижобий тажриба саналган “Электрон ҳукумат” тизимини

Ўзбекистоннинг ўзига хос ривожланиш хусусиятларини эътиборга олган ҳолда жорий этиш бўйича ишларни ривожлантириш зарур. Шу муносабат билан ҳукумат фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича очик эълон этиладиган электрон ахборотларнинг махсус рўйхатини тузиш ва бу ҳақда ваколатли давлат органининг тегишли қарорини қабул қилиш мақсадга мувофиқ.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ:

I. Монографиялар ва илмий журналларда эълон қилинган мақолалар:

1. Ахмедшаева М.А. Ҳокимият тизимида ижро ҳокимияти. Монография. -Тошкент: ТДЮИ, 2007. -114 б.
2. Ахмедшаева М.А. Давлат механизмида “ўзаро бир-бирини тийиб, мувозанатда ушлаб туриш” тизими // Давлат ва ҳуқуқ. -Тошкент, 2004. -№5. -Б.4.
3. Ахмедшаева М.А. Фуқаролик жамиятининг иқтисодий ва ҳуқуқий асослари // Давлат ва ҳуқуқ. -Тошкент, 2004. - № 2. -Б.4.
4. Ахмедшаева М.А. Фуқаролик жамияти ва хусусий мулк // Хўжалик ва ҳуқуқ. -Тошкент, 2004. -№7. -Б.33-35.
5. Ахмедшаева М.А. Суд ҳокимиятининг ижро ҳокимияти билан ўзаро муносабати ва назарий масалалар // Давлат ва ҳуқуқ. -Тошкент, 2005. -№5. -Б.2-4.
6. Ахмедшаева М.А. Ижро ҳокимияти ва масъуллиқ // ТДЮИ илмий мақолалари тўплами. -Тошкент, 2005. -№2. -Б.21-23.
7. Ахмедшаева М.А. Бир-бирини тийиб, мувозанатда ушлаб туриш // Ҳаёт ва қонун. -Тошкент, 2005. -№4. -Б.34-35.
8. Ахмедшаева М.А. Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъект сифатида Вазирлар Маҳкамаси // Инсон ҳуқуқлари ва демократлаштириш. -Тошкент, 2006. - №2. -Б.16-17.
9. Ахмедшаева М.А. Қонун чиқарувчи ва ижро ҳокимияти ўртасидаги муносабат // Тошкент давлат юридик институти Ахборотномаси. -Тошкент, 2006. - №2.-Б.10-13.
10. Ахмедшаева М.А. Ижро ҳокимияти // Жамият ва бошқарув. -Тошкент, 2007. -№3. -Б.21-24.
11. Ахмедшаева М.А. Ижро ҳокимиятига оид айрим тушунча ва дефинициялар масаласи // Фалсафа ва ҳуқуқ. -Тошкент, 2007. Махсус сон. -№3. -Б.8-10.
12. Ахмедшаева М.А. Ҳокимиятлар бўлиниши ва ҳокимият тармоқлари ўртасидаги субсидиар муносабатлар.// ТДЮИ Ахборотномаси -Тошкент, 2007. -№4. -Б.11-14.
13. Ахмедшаева М.А. Ижро ҳокимияти функцияларининг долзарб назарий масалалари // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. -Тошкент, 2007. -№2-3. -Б.55-62.

14. Ахмедшаева М.А. Ижро органлари фаолияти устидан хўжалик судларининг назорати - суд назоратининг бир шакли сифатида. (назарий масалалар) // Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Ахборотномаси. -Тошкент, 2007. - №8. -Б.33-37.

15. Ахмедшаева М.А. Инсон ҳуқуқларини таъминлашда ижро ҳокимиятининг ўрни // ТДЮИ Ахборотномаси. -Тошкент, 2008. №5. -Б.13-15.

16. Ахмедшаева М.А. Конституция ва қонун устуворлиги-ҳуқуқий давлат қуришнинг муҳим аркони сифатида // ТДЮИ Ахборотномаси. -Тошкент, 2008. №6. -Б.52-54.

17. Ахмедшаева М.А. Ижро ҳокимияти ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашнинг айрим назарий масалалари // Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили. Uzbek law review. Обзор законодательства Узбекистана. -Тошкент, 2009. №1-2. -С.60-63.

II. Илмий тўпламларда чоп этилган мақолалар ва тезислар:

18. Ахмедшаева М.А. Конституция ва ҳокимиятлар бўлиниши принципи // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - демократик давлат пойдевори мавзусидаги конференция материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2004. -Б.51-54.

19. Ахмедшаева М.А. Давлат ва фуқаронинг ўзаро масъуллиги – ҳуқуқий давлат қуришнинг муҳим принципи // Жамиятни демократлаштириш, янгилаш ва ислоҳ этиш мавзусидаги илмий-назарий конференция материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2005. -Б.23-27.

20. Ахмедшаева М.А. Конституция ва давлат бошқаруви // Ўзбекистон Конституцияси -жамиятни янгилаш ва мамлакатни модернизация қилиш асослари мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2005. -Б.147-150.

21. Ахмедшаева М.А. Қонун ҳужжатлари мониторингини мувофиқлаштиришнинг айрим жиҳатлари // Қонун ҳужжатлари мониторинги: назария ва амалиёт масалалари мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги АҚХМИ да бўлган илмий-амалий семинар материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2006. -Б.44-47.

22. Ахмедшаева М.А. Конституция ва ҳокимиятлар бўлиниши принципи // “Конституционализм и верховенство закона”: Материалы международного симпозиума. –Ташкент, ТДЮИ, 2006. -Б.27-30.

23. Ахмедшаева М.А. Мустақиллик ва ижро ҳокимияти ислоҳоти // Мустақиллик йилларида ислохотларни таъминлашда ҳуқуқшуносликнинг роли мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2006. -Б.101-106.

24. Ахмедшаева М.А. Фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг айрим назарий-ҳуқуқий масалалари // Конституция ва фуқаролик жамияти мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2006. -Б.13-17.

25. Ахмедшаева М.А. Ижтимоий ҳимояни амалга оширишда давлат фаолиятининг асосий йўналишлари // Ижтимоий ҳимояга оид қонунчилик

тизимини такомиллаштириш муаммолари мавзусидаги илмий анжуман материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2007. -Б.19-22.

26. Ахмедшаева М.А. Давлатнинг экологик фаолиятини амалга оширишда ижро ҳокимиятининг роли // Экологик қонунчиликни қўллаш механизминини такомиллаштириш муаммолари мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2007. -Б.63-65.

27. Ахмедшаева М.А. Ёшларга доир давлат сиёсатини амалга оширишда ижро ҳокимиятининг роли // Ёшларга оид давлат сиёсатининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш мавзусидаги илмий-назарий конференция материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2008. -Б.15-18.

28. Ахмедшаева М.А. Ёшлар ҳуқуқларини таъминлашда ижро ҳокимияти органларининг ўрни // Жамият, давлат ва ёшлар мавзусидаги илмий-назарий республика конференцияси материаллари. -Тошкент, ТДЮИ, 2008. -Б.110-111.

29. Ахмедшаева М.А. Давлат ҳокимияти ривож қонуниятлари –давлат ва ҳуқуқ назариясининг объекти сифатида // Давлат ва ҳуқуқ назариясининг долзарб муаммолари мавзусидаги республика илмий-назарий конференцияси материаллари тўплами. -Тошкент, ТДЮИ, 2008. -Б.61-32.

30. Ахмедшаева М.А. Ҳуқуқдаги “бўшлиқлар” ва ижро ҳокимиятига оид ҳуқуқий асосларни мустаҳкамлаш (назарий масалалар) // “Ҳуқуқдаги бўшлиқлар ва уларни бартараф этиш йўллари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари.-Тошкент, ТДЮИ, 2009. - Б.59-62.

31. Ахмедшаева М.А. Давлат механизми ва ҳокимиятлар бўлиниши. -Тошкент, 2005, ТДЮИ. -114 б.

32. Ахмедшаева М.А. Ҳозирги замон давлати ва ҳуқуқи назарияси муаммолари. -Тошкент, ТДЮИ, 2006. -339 б.

33. Axmedshaeva M. A. Hozirgi zamon davlati va huquqi nazariyasi muammolari. – Toshkent. TDYUI, 2009. -330 b.

34. Ахмедшаева М. “Давлат ва фуқаронинг ўзаро масъуллигининг конституциявий асослари //”“Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – жамият фаровонлиги ва тараққиётининг ҳуқуқий кафолати” мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари.Т.:ТДЮИ, 2009.

35. М.Ахмедшаева. Инсон ҳуқуқлари – энг олий конституциявий қадрият сифатида // Жамиятни демократлаштириш ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш – Ўзбекистон тажрибаси мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Т.: “Chashma Print”, 2009, Б.499-503.

Юридик фанлар доктори илмий даражасига талабгор Ахмедшаева Мавлюда Ахатовнанинг 12.00.01 – давлат ва ҳуқуқ назарияси ва тарихи; сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи ихтисослиги бўйича “Давлат ҳокимияти тизимида ижро ҳокимияти” мавзусидаги диссертациясининг

РЕЗЮМЕСИ

Таянч (энг муҳим) сўзлар: ҳокимият, давлат ҳокимияти, ҳокимиятнинг бўлиниши, ҳокимият тармоқлари, ижро ҳокимияти назарияси, субсидиарлик, ижро ҳокимиятини гносеологик, онтологик, субстанционал, функционал тушуниш, ижро ҳокимиятига функционал ёндашув, ижро ҳокимияти ҳужжатлари, ижро ҳокимияти самарадорлиги, бюрократия ва бюрократизм, жамоатчилик назорати.

Тадқиқот объектлари: давлат ҳокимияти тизимида ижро ҳокимиятининг тутган ўрни, унинг қонун чиқарувчи ва суд ҳокимияти билан ўзаро муносабати ва ижро ҳокимияти самарадорлигини оширишга доир назарий-ҳуқуқий муаммолар.

Ишнинг мақсади: жамиятни демократлаштириш ва мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишнинг ҳозирги босқичида ижро ҳокимиятининг ҳокимият тизимида тутган ўрни ва роли, унинг бошқа ҳокимият тармоқлари билан ўзаро муносабатининг назарий-ҳуқуқий муаммоларини давлат ва ҳуқуқ назарияси фани нуқтаи-назаридан концептуал тарзда комплекс тадқиқ этиш ва шу аснода ижро ҳокимиятининг ҳокимият тармоғи сифатида самарадорлигини оширишга қаратилган илмий асосланган назарий хулосалар ва амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот методлари: умумилмий услублар, билишнинг диалектик-материалистик услуби, тарихийлик, қиёсий-ҳуқуқий, конкрет социологик, тизимли-тузилмавий, тизимли-функционал ҳамда формал-юридик услублар.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: Ўзбекистонда давлат ҳокимияти тизимида ижро ҳокимиятининг тутган ўрни масаласи билан боғлиқ назарий, ҳуқуқий масалалар илк бор монографик тарзда, концептуал равишда тадқиқ этилди ва тегишли назарий хулосалар ва қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Амалий аҳамияти: тадқиқот натижалари юзасидан концептуал хулоса ва таклифлар давлат ҳокимиятини ташкил этишда, ижро ҳокимиятининг инсон ҳуқуқларини таъминлашда ролини оширишда, ҳуқуқ ва қонун ижодкорлик жараёнида, ҳокимиятга доир илмий тадқиқотларни олиб боришда, олий таълим соҳасидаги ўқув жараёнида фойдаланилиши мумкин.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: Конституциявий суд ҳузуридаги ишчи гуруҳ фаолиятида “Давлат хизмати” тўғрисидаги қонун лойиҳасини, Вазирлар Маҳкамаси ва Қонунчилик палатаси томонидан “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар” тўғрисидаги қонуннинг янги таҳрири лойиҳасини ишлаб чиқишда фойдаланилмоқда.

Қўлланиш (фойдаланиш) соҳаси: Ўзбекистонда ижро ҳокимиятига оид илмий тадқиқотлар; қонун ва ҳуқуқ ижодкорлиги жараёни; давлат ҳокимияти органларини такомиллаштириш жараёни, тегишли олий ўқув юртларидаги ўқув жараёни.

РЕЗЮМЕ

диссертации Ахмедшаевой Мавлюда Ахатовны на тему: «Исполнительная власть в системе государственной власти» на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений

Ключевые слова: власть, государственная власть, разделение властей, ветви власти, теория исполнительной власти, субсидиарность, функциональный подход, акты исполнительной власти, эффективность исполнительной власти, бюрократия и бюрократизм, общественный контроль.

Объекты исследования: место исполнительной власти в системе государственной власти, её взаимоотношения с законодательной и судебной властью и теоретические проблемы эффективности исполнительной власти.

Цель работы: комплексно исследовать место исполнительной власти в системе государственной власти и проблемы взаимоотношения последней с другими ветвями власти с позиции науки теория государства и права на современном этапе демократизации общества и на этой основе разработать научно- теоретические выводы и практические предложения и рекомендации направленные на повышению эффективности исполнительной власти.

Методы исследования: общенаучные, философские методы познания, исторические, сравнительно-правовые, социологические, системно-структурный, функциональные и формально-юридические методы.

Полученные результаты и их новизна: на основе исследования теоретических, нормативных и эмпирических материалов, связанные с проблемой о месте исполнительной власти в системе государственной власти, впервые в Узбекистане в монографическом аспекте концептуально-комплексно исследованы и разработаны теоретические выводы, практические предложения и рекомендации.

Практическая значимость: концептуальные выводы и предложения по результатам исследования относительно роли и месте исполнительной власти в системе государственной власти могут быть использованы в сфере организации государственной власти, исполнительной власти, при право - и законотворчестве, при проведении научных исследований и учебном процессе высшего образования.

Степень внедрения и экономическая эффективность: Результаты исследования использовались в процессе разработки проекта Закона “О государственной службе” рабочей группой при Конституционном Суде, и используются Законодательной палатой и Кабмином при разработке новой редакции закона “О нормативно-правовых актах”, в преподавании курсов “Теория государства и права”, “Проблемы теории государства и права”, “Правовое государство”, посвященных вопросам государственной власти.

Область применения: научно-исследовательские работы, посвященные вопросам развития права и государства в Узбекистане, процесс совершенствования управления обществом, правотворческий процесс, учебный процесс в высших учебных заведениях.

RESUME

Thesis of Ahmedshaeva Mavlyuda Ahatovna on the scientific degree competition of the doctor of sciences in law on specialty 12.00.01 – Theory and history of state and law; history of political and legal doctrines; Subject: “Executive power in the system of state authorities”.

Key words: power, state power, division of powers, branches of power, theory of executive power, subsidiary law, gnoseological, ontological, substantive and functional understanding of executive power, functional approach, acts of executive power, efficiency of executive power, bureaucracy and bureaucratism, public control.

Subjects of research: place of executive power in the system of state authorities, its relations with legislative and judicial powers and theoretical-legal problems on increasing of efficiency of executive power.

Purpose of work: to make conceptual and complex research and analysis of the place of executive power in the system of state authorities and theoretical-legal executive branch with other branches of power on the position of science of theory of state and law on modern stage of the democratization of the society and reforming of the country and on this base to develop scientifically motivated theoretical conclusion and practical offers and recommendations, directed on increasing of efficiency of executive power.

Methods of research: scientific, dialectical-materialistic methods of cognition, historical, comparative-legal, sociological, systematic-structural, systematic-functional and formally-legal methods.

The results obtained and their novelty: on the base of research of theoretical, normative and empirical material, connected with the problem of place of executive power in the system of state authorities, for the first time in Uzbekistan in monographic aspect conceptual-complex research was made; theoretical conclusion and practical offers and recommendations were worked out.

Practical value: conceptual conclusion and offers on the results of the research comparatively to the role and place of executive power in the system of state authorities can be used in the sphere of organization of state authorities, executive power, at lawmaking, in making scientific researches and in teaching process in high educational institutions.

Degree of embed and economic effectivity: the results of the research were used in the process of development of the project of the Law "On public service" by working group under Constitutional Court, and are used by Legislative Chamber and Cabinet of Ministers at working out of new edition of the law "On normative-legal acts", as well as in teaching of the courses of "Theory of state and law", "Problems of theory of state and law", "Legal state", which are dedicated to the matters of state power.

Field of application: scientific researches, devoted to the questions of development of state and law in Uzbekistan, in the process of improvement society governance, lawmaking process, educational process in high educational institutions.